

Research Paper

A (deep) relational reflection on knowledge through the flat ontology; A co-disciplinary epistemological and methodological framework, and implications for spatial planning

Razieh Moussavi Khorshidi¹, Mohammad Hossein Sharifzadegan^{*2}

Received: Mar. 2, 2024; Accepted: Jun. 4, 2024

ABSTRACT

In recent times, various "relational views" based on the "principle of complexity" have emerged as alternatives to essentialist approaches, collectively referred to as the "relational turn". However, the philosophical foundations of these views are often ambiguous, leading to potential confusion with "relativist perspectives" or "interactive views" informed by Habermas' Communicative Action. Contemporary scholarly concerns in the humanities and social sciences -such as new emphasis on materiality, embodied practices, affects and intuition, spatiotemporality, post-humanism, and even the co-disciplinary- to understand human-societal processes, stem from "relational thought" but lack proper elucidation of their ontological and epistemological underpinnings. The article employs the Synthesis Research Method to comprehensively analyze and categorize "relational perspectives" based on their ontological roots to address these issues. Moreover, it seeks to elaborate a "co-disciplinary and (deep) relational epistemological and methodological framework" by utilizing "general epistemic components" and "key components of the (deep) relational view based on flat ontology". From this viewpoint, knowledge possesses multiple, heterogeneous, mediated, and contextual nature, drawing from the intertwined resources of "conscious subjectivity" (conscious deliberation or reflexivity) and "objectivity" (external environment). Furthermore, unconscious mediators, such as "collective ideal" (culture and discourse) and "individual embodied" (psychophysical characteristics) mediators, play an essential role in shaping knowledge. Knowledge exhibits uncertain and contingent boundaries, and is in a perpetual state of "becoming". Drawing inspiration from Latour, the methodology is premised on developing "assemblage/deployment programs". Importantly, the epistemic framework can apply to a wide spectrum of fields, from humanities and social sciences to art, spatial planning, and public policy, with the potential to promote single disciplines into co-disciplinarity and co-disciplines into trans-disciplinarity.

Keywords: embodiment, (deep) relational epistemic framework, relational turn, relational view, materiality, mediated nature of knowledge

1. PhD Candidate of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

✉ r_moussavikhorshidi@sbu.ac.ir

2. Professor of Urban and Regional Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

* Corresponding Author

✉ m_sharifzadegan@sbu.ac.ir

INTRODUCTION

The concept of "knowledge" in educational institutions and curricula is primarily based on deterministic modernist teachings (naturalistic tradition) and sometimes relativistic postmodern trends (anti-naturalistic tradition). These approaches take essentialist and dualistic stances by separating knowledge fields, emphasizing single-discipline specialization, and offering only a partial understanding of integrated human-societal processes and dynamism. (Najarian, 2016; Paryad & Marofi, 2014) Despite numerous criticisms of these approaches, there is growing emphasis on adopting co-disciplinary approaches (Moussavi Khorshidi & Sharifzadegan, 2023). Additionally, a wide range of "relational perspectives" has been proposed as an alternative to essentialist approaches (Kraus, 2019; Powell and Dépelteau, 2013; Donati, 2011; Simpson, 2021), known as the "relational turn" (Donati, 2011, ch.4; Dépelteau, 2013, 163-185) in various sciences.

However, both tendencies have their shortcomings. Co-disciplinary fields suffer from eclectic theoretical gaps and lack a coherent methodological framework (Danshpour, 2008, 22-25; Sharifzadegan and MalekpourAsl, 2016, 6; Nabavi, 2016, 91-92), while "relational viewpoints" are often proposed in a scattered and vague manner, without clear ontological roots and epistemic frameworks. Sometimes they are confused with "relativistic perspectives" or "interactive viewpoints" (based on Habermas' theory of communicative action), despite their fundamental differences in philosophical bases. So it is necessary to develop a co-disciplinary methodology based on a valid philosophical foundation and to consider the ontological and epistemic foundations of relational perspectives.

This article introduces various relational perspectives based on their ontological roots and argues that "flat ontology" (Ash, 2020; Beunen, Duineveld, and Van Assche, 2021; Marston, Woodward, and Jones, 2007; Moussavi Khorshidi & Sharifzadegan, 2023) is a (deep) relational perspective and a fundamentally co-disciplinary philosophy. The article aims to develop a (deep) relational and co-disciplinary epistemological and methodological framework based on flat ontology.

METHODOLOGY

This study employed the synthesis research method (configurative synthesis approach) for basic research. Data was collected using the documentary method. The main question of this article is: "What are the characteristics of knowledge that we can know about reality based on the (deep) relational position of flat ontology, and how is this understanding achieved?" Chart 1 briefly overviews the study procedure used to develop and elaborate the epistemic framework.

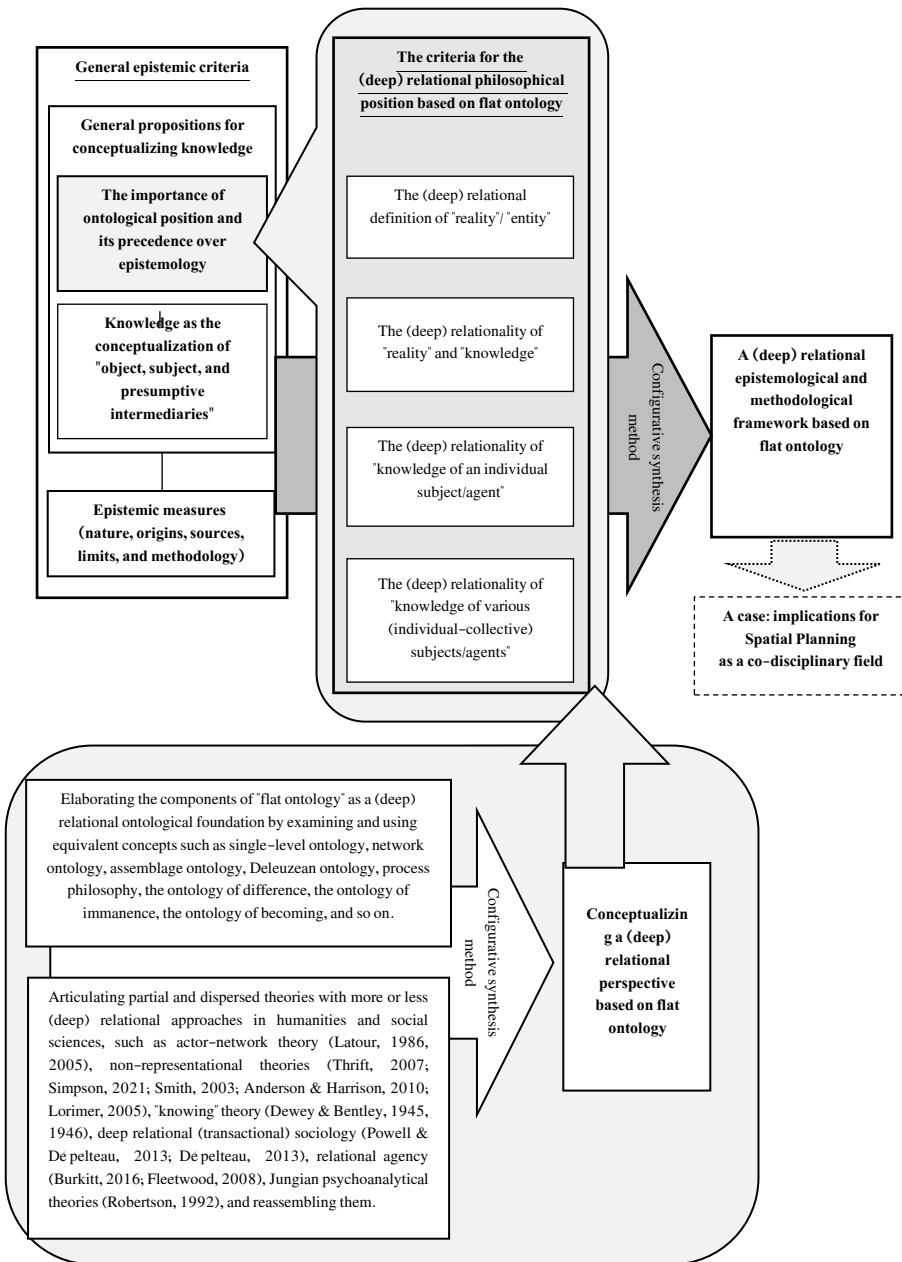

Figure 1. Study Procedure for Developing "A (Deep) Relational Epistemic Framework Based on Flat Ontology"

FINDINGS

General categories of "reality" and "knowledge", as well as "knowledge of an agent/subject" and "knowledge of various agents/subjects", are deeply intertwined according to the perspective of flat ontology. The (deep) relational reflection on knowledge through flat ontology requires (deep) relational redefining of the object, the subject, their relationships, and presumptive mediators, based on the key propositions of this article. According to this viewpoint, the object and the subject are interconnected transactional entities.

The object must be redefined in a (deep) relational way across various research fields. For instance, in spatial planning, "space" as the "object" is proposed as "relational space", encompassing interwoven individual subjective, social ideal, and material dimensions. Similarly, "subject/agency" is an "intertwined individual-collective" entity. The individual aspect of subject/agency includes "individual self-conscious subjectivity" (conscious deliberation or reflexivity) and "unconscious mediators" that affect the process of knowing. These "mediators" include "collective unconscious intermediaries" (such as discourse and cultural norms) and "individual unconscious intermediaries" (namely any perception resulting from bodily or psychophysical characteristics, such as embodied experiences, practical and tacit knowledge, habitual practices, lived experiences, affects, and intuition) (Boelens, 2021, 10; Kahneman, 2003, 1450, 1467-9; Latour, 2005, 44-50; Robertson, 1992, ch.2; Burkitt, 2015, 8-9,14).

So the nature of "knowledge", or more precisely "reality-knowledges", is characterized by being multiple, asymmetric, heterogeneous, contextual, value-laden, mediated, uncertain, and contingent. The contingency depends on both subjective/ideal and objective/material domains. In this view, the focus is on the "relationality" and "intensity/strength/power of relationality" of knowledge, rather than the comparability of knowledge in terms of truth and falsehood. A wide range of knowledge sources are recognized in both the subjective/internal and objective/external fields. Therefore, the "processes of becoming", besides the "outcome", of knowledge are crucial. The epistemology influenced by this viewpoint, emphasizing interconnected knowledge sources and fields, is co-disciplinary.

Elaborating such knowledge requires developing a coherent (deep) relational methodology to reorganize and reassemble these relationships. This methodology is described as "a method of organization" (Dewey and Bentley, 1945, 229; 1946, 505), "deployment" and "reassembling" (Latour, 2005), "a dialectical-relational approach" (Fairclough, 2010), and "method assemblage" (Law, 2004, quoted by Sharifzadeh, 2021, 130, 137). It serves as a program that elaborates the "way of interconnection" within and between heterogeneous entities to gain a deeper understanding of reality. The program is abstract-concrete and idiographic-nomothetic (Jessop, 2001, 1216;

Ostrom, 2005, 28, 11-16), providing a meta-theoretical language for assembling the internal and external relationality of entities such as subject/agency. Applying the program in specific situations offers contextual knowledge.

CONCLUSION

A (deep) relational reflection on knowledge through flat ontology can significantly enhance various fields and disciplines methodologically and substantively. This approach can systematically connect knowledge areas such as psychology, cognitive sciences, sociology, politics, economics, climate and environment, biology, and more, leading to the development of co-disciplinary fields. By reorganizing and rearticulating the relationships between knowledge fields, researchers can redefine the foundations and boundaries of their respective fields, moving towards transdisciplinarity.

This approach has the potential to open new horizons to any field of knowledge. For instance, redefining subject/agency in a (deep) relational way and focusing on mediators between subject and object can systematically integrate neuroscience/cognitive sciences with all disciplines, thereby enhancing their theoretical richness. Additionally, by reflecting on "reality" or any "thing" as "a network of networked entities", this view rejects the reification of "power" redefining it as the "intensity of relationality" of any entity. Therefore, it considers all entities as having a certain amount of power, and implicitly indicates how gradually the power of heterogeneous agents can be strengthened. Connecting the content of various disciplines such as politics, economics, sociology, and even the environment, this redefinition fundamentally evolves them in new ways.

This epistemic framework can be applied and expanded to analyze all micro, meso, and macro levels, from examining an entity to events, social movements, and global trends. Therefore, based on a valid philosophical foundation, the framework can provide a comprehensive integrated understanding of the intertwined collective (structural, institutional, and discursive), individual (conscious and unconscious), and biophysical aspects of the entities, events, and situations. Additionally, it can guide the determination of action fields and multilateral policy-making to address their issues. The recent global crisis of the Coronavirus pandemic, which challenged all aspects of societies and human life, is proof of the importance of adopting such an approach.

NOVELTY

The article makes the following contributions to knowledge boundaries:

- Examining the concepts around "relationalism" and distinguishing it from similar perspectives like "relativism", based on philosophical foundations.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Introducing "flat ontology" as a (deep) relational and co-disciplinary ontological foundation.
- Developing a systematic epistemic framework for co-disciplinarity based on the philosophical stance of flat ontology.
- Illustrating methodological principles for leading single-disciplines towards co-disciplinary fields, addressing co-disciplinary methodological shortcomings and gaps, and developing trans-disciplines.
- Opening up new knowledge horizons, such as neuroscience and cognitive sciences, to the various basic and applied sciences systematically, and enriching their content.
- Recognizing the interconnected dimensions of knowledge, including the mental and embodied, subjective/internal and objective/external, ideal and material, societal/collective and individual, and unconscious and conscious, based on the philosophical foundation of flat ontology.
- Delineating the necessary philosophical foundation for the comprehensive understanding and conceptualization of integrated human-societal processes and dynamism, applicable in various disciplines.

CO-AUTHORSHIP

This is the second article extracted from the Ph.D. thesis of the first author, Razieh Moussavi Khorshidi, supervised by the second author, Mohammad Hossein Sharifzadegan, titled "A Relational Reflection on Spatial Planning Education Based on Flat Ontology".

CONFLICT OF INTEREST

The authors have declared no conflict of interest.

BIBLIOGRAPHY

- Alexander, E. R. (1994). To plan or not to plan, that is the question: Transaction cost theory and its implications for planning. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 21(3), 341–352. doi: 10.1068/b210341
- Alexander, E. R. (1998). Planning and implementation: Coordinative planning in practice. *International Planning Studies*, 3(3), 303–320. doi: 10.1080/13563479808721716
- Alexander, E. R. (2000). Rationality revisited: Planning paradigms in a post-postmodernist perspective. *Journal of Planning Education and Research*, 19(3), 242–256. doi: 10.1177/0739456x0001900303
- Alexander, E. R. (2002). The public interest in planning: From legitimation to substantive plan Evaluation. *Planning Theory*, 1(3), 226–249. doi: 10.1177/147309520200100303
- Alexander, E. R. (2015). There is no planning—only planning practices: Notes for spatial planning theories. *Planning Theory*, 15(1), 91–103. doi: 10.1177/1473095215594617
- Ansari, S., & Partovi, P. (2019). Tabyin-e zaminehā va osul-e pasāsaxtārgerāyi dar barnāme-rizi-ye šahri [The roots and principles of post-structuralism in urban planning]. *Journal of Iranian Architecture & Urbanism*, 9(16), 195-216. doi: 10.30475/isau.2019.87942
- Archer, M. S. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/cbo9780511557675
- Archer, M. S. (2010). Morphogenesis versus structuration: On combining structure and action. *The British journal of sociology*, 61 (1), 225-252. doi: 10.1111/j.1468-4446.2009.01245.x
- Archer, M. S. (2013). Collective reflexivity: A relational case for it. In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues* (pp. 145-161). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_9
- Archer, M. S. (2020). The morphogenetic approach; critical realism’s explanatory framework approach. In P. Róna, Zsolnai, L. (Ed.), *Agency and causal explanation in economics* (pp. 137-150). Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-030-26114-6_9
- Ash, J. (2020). Flat ontology and geography. *Dialogues in Human Geography*, 10(3), 345-366. doi: 10.1177/2043820620940052
- Babadi, A., Shabani Varaki, B., Khandaghi, M.A., & Karami, M. (2018). Ta’ahodāt-e farārešte-i dar barnāme-ye dānešgāhi [Transdisciplinary commitments in university curriculum]. *Nazariye va Amal dar Barnāme-ye Darsi*, 6(12), 5-42.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Bahraini, H., & Fallah Manshadi, E. (2016). Tahlili bar šabāhathā va tafavothā-ye mohtavā-ye amuzeši-ye šahrsāzi dar Iran bā sāyer-e kešvarhā bā ta'kid bar maqta'-e kāršenāsi [Analyzing similarities and differences of urban planning knowledge in Iran and other countries with emphasis on undergraduate level]. *Iranian Journal of Engineering Education (IJEE)*, 17(68), 127-138. doi: 10.22047/ijee.2016.12054
- Beunen, R., Duineveld, M., & Van Assche, K. (2021). Flat ontology and evolving governance: Consequences for planning theory and practice. *disP-The Planning Review*, 57(2), 112-123. doi: 10.1080/02513625.2021.1981017
- Bhaskar, R. (1978). *A realist theory of science*. New York: Harvester Press.
- Bhaskar, R. (1998). *The possibility of naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. London: Psychology Press.
- Blaikie, N. (2000). *Designing social research*. Cambridge: Polity Press.
- Blaikie, N. (2003). *Analyzing quantitative data; from description to explanation*. London: SAGE. doi:10.4135/9781849208604
- Boelens, L. (2021). A flat ontology in spatial planning. *disP - The Planning Review*, 57(2), 4-15. doi: 10.1080/02513625.2021.1981006
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511812507
- Brassier, R. (2015). Deleveling: Against 'flat ontologies', In Channa van Dijk et al. *Under Influence - Philosophical Festival Drift*, (pp. 64-80). UK: Omnia.
- Burkitt, I. (2016). Relational agency: Relational sociology, agency and interaction. *European Journal of Social Theory*, 19(3), 322-339. doi: 10.1177/1368431015591426
- Callard, F. (2003). The taming of psychoanalysis in geography. *Social and Cultural Geography*, 4(3), 295-312. doi: 10.1080/14649360309071
- Chilisa, B., Kawulich, B. (2012). Selecting a research approach: Paradigm, methodology and methods. In C. Wagner, Kawulich, C. & Garner, M. *Doing Social Research; A Global Context* (pp. 51-61). Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Coole, D. & Frost, S. (2010). Introducing the new materialisms. In Coole, D. & Frost, S. (eds), *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics* (pp. 1-44). Durham: Duke University Press. doi:10.2307/j.ctv11cw2wk.4
- Crossley, N. (2011). *Towards relational sociology*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203887066
- Daneshpour, Z. A. (2008). *Darāmadi bar nazariyehā-ye barnāme-rizi bā ta'kid-e viže bar barnāme-rizi-ye šahri* [An introduction to planning theories with special reference to urban planning theories]. Tehran, Iran: Shahid Beheshti University Press.

- Daneshpour, Z. A. (2013). Goft-o-goo bā Zohreh Abdi Daneshpour. In: M. Qamami, *Barresi-ye vaz'iyat-e šahrsazi va barnāme-rizi-ye šahr va mantaqe-i dar Iran* [Investigating the state of urban development and urban and regional planning in Iran] (pp. 151-166). Tehran, Iran: Našr-e Afrand.
- Davoudi, S., & Strange, I. (2009). *Conceptions of space and place in strategic spatial planning*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203886502
- DeLanda, M. (2006). Deleuzian social ontology and assemblage theory. In M. Fuglsang, Sorensen, B. M. (Ed.), *Deleuze and the Social* (pp. 250-266). Edinburgh: Edinburgh University Press. doi: 10.3366/edinburgh/9780748620920.003.0013
- DeLanda, M. (2016). *Assemblage theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press. doi: 10.1515/9781474413640
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dépelteau, F. (2013). What is the direction of the “relational turn”? In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues* (pp. 163-185) New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_10
- Dewey, J., & Bentley, A. F. (1945). A terminology for knowings and knowns. *The Journal of Philosophy*, 42(9), 225-247. doi: 10.2307/2019897
- Dewey, J., & Bentley, A. F. (1946). Interaction and transaction. *The Journal of Philosophy*, 43(19), 505-517. doi: 10.2307/2019771
- Dixon, D. P., & Jones III, J. P. (2004). Poststructuralism. In N. C. J. James S. Duncan, Richard H. Schein (Ed.), *A companion to cultural geography* (pp. 79-107). Oxford: Blackwell. doi: 10.1002/9780470996515.ch7
- Doel, M. & Clarke, D. (2011). Gilles Deleuze. In P. Hubbard and Kitchin, R. (Ed.), *Key Thinkers on Space and Place* (pp. 141-147). London: SAGE.
- Donati, P. (2011). *Relational sociology: A new paradigm for the social sciences*. New York; London: Routledg. doi: 10.4324/9780203860281
- Ebrahimi Koushk Mahdi, S., Ahanchian, M., & Hosseingholizadeh, R. (2021). Arzyābi-ye nazariyepardāzi dar motāle'āt-e modiriyat-e āmuzeši bar asās-e me'yār-hā-ye beyne-rešte-i [Evaluation of theorizing in educational administration studies based on interdisciplinary criteria. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 13(4), 1-30. doi: 10.22035/isih.2021.374
- Elder-Vass, D. (2010). *The causal power of social structures; emergence, structure and agency*. London: Cambridge University Press. doi: 10.1017/cbo9780511761720

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a relational sociology. *American Journal of Sociology*, 103(2), 281–317. doi: 10.1086/231209
- Fairclough, N. (2010). A dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research. In R. Wodak, & Meyer, M. (Ed.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 162-186). London: SAGE.
- Farajzadeh, M., & Sarmadi, M.R. (2019). Motāle'e va tahlil-e māhiyat, osul, hodud, anvā' va manābe'-e ma' refat-šenāsi [Study and analysis of the nature, principles, extent, types and sources of epistemology]. *Theological-Doctorinal Research*, 9(35), 195-226.
- Fazeli, N., & Koushki, F. (2016). Rešte-i, beynārešte-i va pasārešte-i; taghir-e olguhā-ye rešte-i dar zabān-šenāsi [Disciplinary, interdisciplinary and postdisciplinary: changing disciplinary patterns in linguistics]. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 9(1), 1-24. doi: 10.22035/isih.2017.243
- Fleetwood, S. (2008). Structure, institution, agency, habit, and reflexive deliberation. *Journal of Institutional Economics*, 4(2), 183–203. doi: 10.1017/s1744137408000957
- Foucault, M. (1986). *The history of sexuality* (R. Hurley, Trans.). New York: Pantheon Books.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1989). *The theory of communicative action*. Cambridge: Polity.
- Hay, C. (2002). *Political analysis; a critical introduction*. New York: PALGRAVE. doi: 10.1007/978-0-230-62911-0
- Healy, P. (2006). *Urban Complexity and Spatial Strategies: Towards a Relational Planning for Our Times*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203099414
- Holloway, L. (2011). Donna Haraway. In P. Hubbard & Kitchin (Ed.), *Key Thinkers on Space and Place* (pp. 219-226). London: SAGE.
- Hubbard, P., & Kitchin, R. (2011). Introduction. In P. Hubbard, Kitchin, R. (Ed.), *Key thinkers on space and place* (pp. 1-17). California; London: SAGE Publications. doi: 10.1111/j.1745-5871.2013.00756.x
- Jessop, B. (2001). Institutional re(turns) and the strategic-relational approach. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 33(7), 1213-1235. doi: 10.1068/a32183
- Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475. doi: 10.1257/000282803322655392

- Kraus, B. (2019). Relational constructivism and relational social work. In S. Webb (Ed.), *The Handbook of Critical Social Work* (pp. 93-104). New York: Routledge. doi: 10.4324/9781351264402-9
- Kuchuck, S. (2014). Relational psychoanalysis. In Leeming, D.A. (Ed.), *Encyclopedia of psychology and religion* (pp. 1488-1490). Boston: Springer. doi: 10.1007/978-1-4614-6086-2_566
- Kurath, M., Maskamp, M., Paulos, J. & Ruegg, J. (2017). *Relational planning; tracing artefacts, agency and practices*. Cham: Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-3-319-60462-6
- Latour, B. (1986). The powers of association. In J. Law (Ed.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* (pp. 264-280). Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network theory*. Oxford; New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oso/9780199256044.001.0001
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (N. Donaldson-Smith, Trans.). Oxford: Basil Blackwell. (Original work published 1974)
- Lefebvre, H. (2018). *Towlid-e fazā* [The production of space] (M. Abdollahzadeh, Trans.) Tehran: Tehran Urab Research and Planning Center.
- Lorimer, H. (2005). Cultural geography: The busyness of being more-than-representational'. *Progress in Human Geography*, 29(1), 83-94. doi: 10.1191/0309132505ph531pr
- Lorimer, H. (2011). Tim Ingold, In P. Hubbard & Kitchin (Ed.), *R. Key Thinkers on Space and Place* (pp. 249-256). London: SAGE.
- Mannheim, K. (1936). *Ideology and utopia*. New York: Routledge and Kegan Paul.
- Marston, S. A., Woodward, K., & Jones, J. P. (2007). Flattening ontologies of globalization: The Nollywood case. *Globalizations*, 4(1), 45-63. doi: 10.1080/14747730701245608
- McCormack, D. P. (2005). Diagramming practice and performance. *Environment and Planning D: Society and Space*, 23(1), 119-147. doi: 10.1068/d51j
- McCormack, D. P. (2008). Geographies for moving bodies: Thinking, dancing, spaces. *Geography Compass*, 2(6), 1822-1836. doi: 10.1111/j.1749-8198.2008.00159.x
- McDowell, L. (2004). Masculinity, identity and labor market change: Some reflections on the implications of thinking relationally about difference and the politics of inclusion. *Geografiska Annaler*, B(86), 45-56. doi: 10.1111/j.0435-3684.2004.00153.x
- McDowell, L. (2006). Reconfigurations of gender and class relations: Class differences, class condescension and the changing place of class relations. *Antipode*, 38(4), 825-850. doi: 10.1111/j.1467-8330.2006.00478.x

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- McDowell, L. (2008). Thinking through class and gender in the context of working class studies. *Antipode*, 40(1), 20–24. doi: 10.1111/j.1467-8330.2008.00569.x
- McFarlane, C. (2013). Relational sociology, theoretical inhumanism, and the problem of the nonhuman. In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues* (pp. 45-66). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652.0006
- Moussavi Khorshidi, R., & Sharifzadegan, M.H. (2023) Hasti-šenāsi-e mosattah, falsafe-i barāy-e pažuhešhā va tasmim-sāzihā-ye hamkāri-rešte-i dar dowrān-e konuni; gām-i be su-ye farāreštegī [Flat ontology as a philosophy for co-disciplinary research and decision-making in present times: A step towards transdisciplinarity]. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 15(3), 5-37. doi: 10.22035/isih.2023.5036.4858
- Nabavi, S. A. (2016). Motāle'at-e miyān-rešte-i va takassor-e raveš-šenāxti: barxi molāhezāt va pišnahādihā [Interdisciplinary studies and methodological plurality: some considerations and suggestions]. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 8(2), 57-74. doi: 10.22035/isih.2016.216
- Najarian, P. (2016). Tabyin-e vižegihā-ye falsafi-ye nazariye-ye pičidegi va estelzāmāt-e ān dar barnāme-ye darsi [The explanation of philosophical features of complexity theory and its implications in curriculum]. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 8(4), 105-137. doi: 10.22035/isih.2016.231
- Natarajan, L. (2015). Socio-spatial learning: A case study of community knowledge in participatory spatial planning. *Progress in Planning*, 111, 1–23. doi: 10.1016/j.progress.2015.06.002
- Nieuwenhuis, J., & Brigitte, S. (2012). Qualitative research. In C. Wagner, Kawulich, C. & Garner, M. (Ed.), *Doing Social Research; A Global Context* (pp. 124-139). Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Ostrom, E. (2005). *Understanding institutional diversity*. Princeton: Princeton University Press. doi: 10.1515/9781400831739
- Paryad, R., & Marofi, Y. (2014). Yegānegi-ye ma'refat va olum-e ensāni; ruykardi bein-e-rešte-i [Unity of knowledge and human science: an interdisciplinary approach]. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 6(4), 1-18. doi: 10.7508/isih.2014.24.001
- Pleasants, N. (1999). *Wittgenstein and the idea of a critical social theory: A critique of Giddens, Habermas and Bhaskar*. London; New York: Routledge. doi: 10.4324/9780203056059-5
- Pourjafar, M.R., Shah Hoseini, G., & Ahani, S. (2016, December 27-29). Farātahlili bar čalešhā-ye sāxtāri-nahādi-e nezām-e amuzeš-e šahrsazi dar Iran. *4th International Congress of Structure, Architecture and Urban Development*, Shahid Behesti University, Tehran, Iran.

- Powell, C. (2013). Radical relationism: A proposal. In C .Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues* (pp. 187-207). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_11
- Powell, C., & Dépelteau, F. (2013). Introduction. In C. Powell, F. Dépelteau (Ed.), *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues* (pp. 1-12). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_1
- Roberts, J. M. (2001). Realistic spatial abstraction? marxist observations of a claim within critical realist geography. *Progress in Human Geography*, 25(4), 545-567. doi: 10.1191/030913201682688931
- Roberts, T. (2012). From 'new materialism' to 'machinic assemblage': Agency and affect in IKEA. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 44(10), 2512-2529. doi: 10.1068/a44692
- Robertson, R. (1992). *Beginners guide to Jungian psychology*. Florida: Nicolas-Hays.
- Robertson, R. (2021). *Yong-šenāsi-e kārbordi* [An applied introduction to Carl Gustav Jung] (S. Sargolzaei, Trans.). Tehran, Iran: Enteshārāt-e Bonyād-e Farhang-e Zendegi.
- Roe, E.J. (2010). Ethics and the non-human: The matterings of animal sentience in the meat industry. In B. Anderson, & Harrison, P. (Ed.), *Taking-place: Non-Representational Theories and Geography* (pp. 261-280). New York: Ashgate.
- Rovelli, C. (1996). Relational quantum mechanics. *International Journal of Theoretical Physics*, 35(8), 1637-1678. doi: 10.1007/bf02302261
- Salet, W. (2012). The authenticity of spatial planning knowledge. *European Planning Studies*, 22(2), 293-305. doi: 10.1080/09654313.2012.741567
- Sarrafi, M. (2015). Āmuzeš-šenāsi-e (pedāgoži-ye) barnāme-rizān-e šahri barāy-e bāz-āfarini-e šahr-e pāydar: be su-ye dānešgāh-e bi-hesār va amuzeš-e ejtemā'-mehvar [Pedagogy in urban planning for regeneration of sustainable city; towards fence-less university and community-based education]. The First Conference on Urban Planning Education in Iran, University of Tehran, Tehran, Iran.
- Seyyedifard, S. A. (2021). Dar bāb-e raveš-e elmi va dāneš-e ejtemā'ei [On the scientific method and social sciences]. *Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences*, 21(7), 75-96. doi: 10.30465/crtls.2021.37724.2325
- Sharifzadegan, M.H. (2015, December 15-16). Čālešhā-ye āmuzeš-e barnāme-rizi-ye šahri va mantaq-e-i dar Iran. *The First Conference on Urban Planning Education in Iran*, University of Tehran, Tehran, Iran.
- Sharifzadegan, M.H., & MalekpourAsl, B. (2016). Šekl-Bandi-e ārmān-e barnāme-rizi: xāneši lākāni az farāyand-e amuzeš-e barnāme-rizi va hoviya-t-e barnāme-riz [Shaping planner's ideal: Lacanian interpretation of planning education process and planner's identity]. *Journal of Fine Arts*, 21(2), 5-18. doi: 10.22059/jfaup.2016.60157

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Sharifzadeh, R. (2021). Siyāsāt-e hasti-šenāsāne dar jahānhā-ye čandgāne naqd va barresi-e ketāb-e After Method: Mess in Social Science Research [A critical review on the book "After Method: Mess in Social Science Research"]. *Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences*, 21(7), 119-141. doi: 10.30465/crtls.2021.35564.2191
- Shojaeian, M., & Taheri, M.R. (2019). Barrasi-ye enteqādi-e ketāb-e falsafe-ye olum-e ejtema'ei: rāh-hā, ārmān-hā, va siyāsāt-hā-ye pažooheš-e ejtema'ei [A critique on the book philosophy of social sciences]. *Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences*, 22(1), 155-170. doi: 10.30465/crtls.2022.36854.2276
- Sil, R. (2000). The foundations of eclecticism: The epistemological status of agency, culture, and structure in social theory. *Journal of Theoretical Politics*, 12 (3), 353-387. doi: 10.1177/0951692800012003005
- Simpson, P. (2021). *Non-representational theory*. Oxon; New York: Routledge. doi: 10.4324/9781315148007
- Smith, R. G. (2003). Baudrillard's nonrepresentational theory: Burn the signs and journey without maps. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21 (1), 67-84. doi: 10.1068/d280t
- Talebi, Z., Farah, H., & Eetesam, I. (2017). Jāygāh-e olum-e ejtemā'i dar amuzeš-e rešte-ye šahrsāzi; tahavvolāt va čālešhā-ye piš-e-ru. *Journal of Social Sciences of Islamic Azad University Shushtar Branch*, 11(4), 351-374.
- Teitz, M. (2007). Planning and the new institutionalisms. In N. Verma, and Tiesdell, S. *Institutions and Planning* (pp. 17-36.), UK: Emerald.
- Thrift, N. (1996). *Spatial formations*. London: SAGE. doi: 10.4135/9781446222362
- Thrift, N. (2007). *Non-representational theory: Space, politics, affect*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203946565
- Vandenberghe, F. (1999). The real is relational: An epistemological analysis of Pierre Bourdieu's generative structuralism. *Sociological Theory*, 17(1), 32-77. doi: 10.1111/0735-2751.00064
- Wagner, C., Kawulich, B., & Garner, M. (2012). Glossary. In C. Wagner, Kawulich, C. & Garner, M. (Ed.), *Doing Social Research; A Global Context* (pp. 268-275). Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Warf, B. (2011). Nigel Thrift, In P. Hubbard & Kitchin, R. *Key Thinkers on Space and Place* (pp. 407-413). London: SAGE.
- Webb, S. A. (2019). Introduction. In Webb, S. A. (Ed.), *The Routledge Handbook of Critical Social Work* (pp. xxx- xlv). New York: Routledge.
- Webster, C. (2005). Diversifying the Institutions of Local Planning. *Economic Affairs*, 25 (4), 4-10. doi: 10.1111/j.1468-0270.2005.00581.x

- Wellman, B. & Berkowitz, S. D. (1997). Introduction: Studying social structures. In B. Wellman & Berkowitz S. D. (Ed.), *Social Structures; A Network Approach* (pp. 1–14). UK: Emerald.
- Williamson, O. (2000). The new institutional economics: Taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595-613. doi: 10.1257/jel.38.3.595
- Woodward, K., Dixon, D. & Jones, J (2009). Poststructuralism/poststructuralist geographies. In R. Kitchen, & Thrift, N. (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 396–407). Oxford: Elsevier. doi: 10.1016/b978-008044910-4.00727-6
- Ziaei Bigdeli, M.R. (2006). Metodoloži-ye hoquq-e beynol-melali [Methodology of international law]. *Law & Politics Research Journal*, 15 & 16, 7 -19.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

مقاله پژوهشی

بازاندیشی (عمیقاً) رابطه‌ای دانش از منظر هستی‌شناسی مسطح؛ چارچوبی شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی همکاری‌رشته‌ای و دلالت‌هایی برای انتظام برنامه‌ریزی فضایی

راضیه موسوی خورشیدی^۱، محمدحسین شریف‌زادگان^{۲*}

دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۵

چکیده

در دوران کنونی، «دیدگاه‌های رابطه‌ای» متعددی با تکیه بر «اصل پیچیدگی» به‌منزله‌بیدلی برای رویکردهای ذات‌گرا مطرح شده‌اند، چنان‌که از این‌گرایش به‌عنوان «چرخش رابطه‌ای» یاد می‌شود. باین‌حال، عموماً پایه‌های فلسفی این دیدگاه‌ها مبهم است و گاهی با «دیدگاه‌های نسبی‌گرا» یا «دیدگاه‌های تعاملی» مبتنی بر نظریه‌کنش ارتباطی هابرماس آمیخته می‌شوند. بسیاری از دغدغه‌های دانش‌پژوهانه‌کنونی در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی برای فهم فرایندهای انسانی‌جامعه‌ای-همچون تأکیدهای نوین بر مادیت، کردارهای بدنمند، شناخت ناخودآگاه، فضا‌زمان‌مندی، پسانسازگرای، و حتی امر همکاری‌رشته‌ای-محصول «تفکری رابطه‌ای» هستند؛ اما بنیان‌های هستی‌شناسانه و شناخت‌شناسانه آنها مغفول می‌ماند. این مقاله با استفاده از روش سنتزپژوهی می‌کوشد دیدگاه‌های رابطه‌ای را بر اساس بن‌مایه‌های هستی‌شناختی تحلیل و گونه‌بندی کند. همچنین، با به‌کارگیری «مؤلفه‌های عام‌شناختی» و «مؤلفه‌های دیدگاه (عمیقاً) رابطه‌ای بر پایه هستی‌شناسی مسطح»، «چارچوبی شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی (عمیقاً) رابطه‌ای و همکاری‌رشته‌ای» بسط دهد. از این دیدگاه، دانش‌شناخت ماهیتی چندگانه، ناهمگن، واسطه‌مند، و بسترمند دارد و از منابع درهم‌تنیده «ذهنیت خودآگاه» (قوه‌بازاندیشی یا تأمل آگاهانه) و «عینیت» (محیط بیرونی) حاصل می‌شود. واسطه‌های ناخودآگاه همچون «واسطه‌های ایده‌ای جمعی» (فرهنگ و گفت‌وگو) و «واسطه‌های بدنمند فردی» (ویژگی‌های روان‌تنی) در شکل‌گیری آن دخیل هستند. حدودی غیرقطعی و پیشابندی دارد و همواره در فرایند و «شوند» است. روش‌شناسی حصول آن نیز، با اقتباس از لاتور، مبتنی بر بسط «پروگرام‌های همبندی/چینشی» است. این چارچوب شناختی، در تمامی حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی تا هنر و برنامه‌ریزی فضایی و سیاست‌گذاری عمومی قابل استفاده است و می‌تواند انتظام‌های تک‌رشته‌ای را به سوی همکاری‌رشته‌ای، و انتظام‌های همکاری‌رشته‌ای را به سوی فرارشته‌ای رهنمون‌گردد.

کلیدواژه‌ها: بدنمندی، چارچوب شناختی (عمیقاً) رابطه‌ای، چرخش رابطه‌ای، دیدگاه رابطه‌ای، مادیت، ماهیت واسطه‌مند دانش، شناخت

۱. دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه برنامه‌ریزی و طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

r_moussavikhorshidi@sbu.ac.ir ✉

۲. استاد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، گروه برنامه‌ریزی و طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

* نویسنده مسئول

m_sharifzadegan@sbu.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

مفهوم «دانش/شناخت»^۱ (معرفت) به‌ویژه در نهادهای آموزشی و برنامه‌های درسی، عمدتاً مبتنی بر آموزه‌های مدرنیستی قطعیت‌گرا (سنت طبیعت‌گرایی) است. در چنین تلقی‌ای دانش/شناخت به‌مثابه امری عینی^۲، حقیقتی بیرونی و مطلق، قطعی، فارغ از ارزش، و قابل تعمیم است که باید توسط سوژه شناسای جدا-از-ابژه، ابتدا کشف و سپس منتقل شود. در مقابل، جریان‌های پسامدرن نسبت‌گرا (سنت ضدطبیعت‌گرایی) دانش/شناخت را امری کاملاً ذهنی^۳، نسبی، حاصل ترجمه و تفسیر معناهای ذهنی فردی در بستر خاص‌شان، و موردی و غیرقابل تعمیم می‌داند. هر دوی این رویکردها واجد دیدگاهی ذات‌گرا و دوگانه (این-یا-آن) انگار هستند که عموماً به گسست حوزه‌های دانشی، ترویج دانش تفکیکی، تخصص‌گرایی تک‌رشته‌ای، و انقطاع پویایی‌ها و فرایندهای یکپارچه انسانی-جامعه‌ای می‌انجامد (نجاریان، ۱۳۹۵؛ پاریاد و معروفی، ۱۳۹۳).

درحالی‌که انتقادهای متعددی بر این رویکردهای ذات‌گرا و بخشی‌نگر وارد است، از یک سو تأکید روزافزونی بر لزوم اتخاذ رهیافت‌های همکاری‌رشته‌ای می‌شود (موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۱۱). از سوی دیگر، طیف وسیعی از «دیدگاه‌های رابطه‌ای» به‌منزله بدیلی برای این رویکردها و پاسخگویی به کاستی‌های آن‌ها طرح شده‌اند (کراوس^۴، ۲۰۱۹، ۹۳؛ پاول و دپلتو^۵، ۲۰۱۳؛ دوناتی^۶، ۲۰۱۱؛ سیمپسن^۷، ۲۰۲۱). از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی و به‌ویژه پس از همه‌گیری اخیر ویروس کرونا، این امر تبدیل به گرایش فکری مهمی در نظریه اجتماعی، علوم انسانی، هنر، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری عمومی، و حتی علوم طبیعی شده است، به‌گونه‌ای که از آن با عنوان «چرخش رابطه‌ای»^۸ (دوناتی، ۲۰۱۱، فصل چهارم؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۸۵-۱۶۳) یاد می‌شود. با این حال حتی در منابع انگلیسی‌زبان عموماً

1. knowledge
2. objective
3. subjective
4. Kraus
5. Powell & Dépelteau
6. Donati
7. Simpson
8. relational turn

«دیدگاه‌های رابطه‌ای» به صورت پراکنده و مبهم بدون توجه به پایه‌های هستی‌شناختی و چارچوب‌های شناختی شان طرح می‌شوند و بعضاً با «دیدگاه‌های نسبیّت‌گرا»^۱ یا با «دیدگاه‌های تعاملی بین‌فردی»^۲ مبتنی بر نظریه کنش ارتباطی هابرماس^۳ خلط می‌شوند در حالی که بن‌مایه‌های فلسفی آن‌ها تفاوت‌های اساسی دارند. بنابراین، ضروری است که نخست، شرح جامعی از ویژگی‌های دیدگاه/تفکر رابطه‌ای طرح شود؛ دوم، بنیان‌های هستی‌شناختی آن تبیین گردد؛ و سوم، چارچوب دانشی/شناختی آن بازاندیشی شود.

هدف نهایی این مقاله^۴، معرفی بن‌مایه‌های هستی‌شناسانه دیدگاه‌های رابطه‌ای با تأکید بر «هستی‌شناسی مسطح»^۵ به مثابه «فلسفه‌ای عمیقاً رابطه‌ای»^۶ و همکاری رشته‌ای^۷، و بسط «یک چارچوب شناختی بر اساس آن» است. به‌ویژه آن‌که در منابع فارسی زبان تا کنون به‌طور مبسوط نه به این دیدگاه‌ها پرداخته شده و نه به بنیان‌های شناختی همکاری رشته‌ای^۷. پرسش اصلی این است که «بر اساس موضع عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح، دانشی/شناختی که راجع به واقعیت می‌توانیم بدانیم چه ویژگی‌هایی دارد و چگونه حاصل می‌شود؟» برای چنین مفهومی‌پردازی‌ای مقاله از سنجه‌ها و دو گزاره شناختی عام وام می‌گیرد. این دو گزاره عبارتند از: نخست، هسته اصلی هر تعریفی از «دانش/شناخت» پرداختن به «داننده/شناسا/سوژه»^۸، امر دانسته/موردشناسایی/ابژه^۹، و (وجود/عدم وجود) واسطه‌های فرضی^{۱۰} بین آن‌ها است (دوناتی، ۲۰۱۱، ۱۷۲ و ۱۷۹؛ نیوونھویس و اسمیت^{۱۱}، ۲۰۱۲، ۱۲۶؛ دیوئی و بنتلی، ۱۹۴۵)؛ دوم، هر تعریفی از دانش/شناخت بسته به مفروضات هستی‌شناسانه است (سیدی‌فرد، ۱۴۰۰،

1. relativist perspectives

2. interactive views

3. Habermas's Communicative Action

۴. برای درک بهتر مباحث این مقاله ضروری است ابتدا مقاله «هستی‌شناسی مسطح، فلسفه‌ای برای پژوهش‌ها و تصمیم‌سازی‌های همکاری رشته‌ای در دوران کنونی؛ گامی به سوی فرارستگی» (موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲) مطالعه شود.

5. flat ontology

6. deep relational

۷. برای نمونه، از انبوه مقالات منتشرشده در نشریه «مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی» تا کنون تنها یک مقاله در رده «معرفت‌شناسی میان‌رشته‌ای» ثبت شده است.

8. the knower/subject

9. the known/object

10. presumptive intermediaries/mediators

11. Nieuwenhuis and Smit

۷۷-۷۸). مقاله مدعی است به لحاظ منطقی، بحث‌های هستی‌شناسانه مقدم بر شناخت‌شناسی، و شناخت‌شناسی مقدم بر روش‌شناسی پژوهش است (هی^۱، ۲۰۰۲، ۶۳؛ وب^۲، ۲۰۱۹، xxxix؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۱۳). زیرا تا زمانی که مفروضاتی درباره واقعیت نداشته باشیم نمی‌توانیم حتی آغاز به اندیشیدن درباره آن کنیم و انگاره‌هایی برای شناخت‌اش طرح و رهیافتی در مورد آن اتخاذ نماییم. بنابراین، لازمه تدقیق مفهوم دانش/شناخت، تدقیق موضع هستی‌شناختی پژوهش در گام نخست، و سپس، مؤلفه‌های شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی^۳ از منظر آن است.

روش مورد استفاده، سنتز پژوهی (با رویکرد سنتز چینی^۴) و تکیه بر ابزار اسنادی در جمع‌آوری داده‌هاست. سیر مباحث بدین صورت است که ابتدا با مروری بر مفهوم «چرخش رابطه‌ای» در معنای خاص و عام آن، ویژگی‌های کلی «تفکر یا دیدگاه رابطه‌ای» در قیاس با دیدگاه‌های ذات‌گرا معرفی می‌شود، و مفهوم «هستی‌شناسی سطح» به منزله یک بنیان فلسفی عمیقاً رابطه‌ای تدقیق می‌گردد. سپس انواع دیدگاه‌های رابطه‌ای و ویژگی‌های آن‌ها تحلیل، و بر «دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای» تمرکز می‌شود. بدین منظور، نظریه‌های پراکنده و متعدد عمیقاً رابطه‌ای مطالعه و در یک چارچوب منسجم چینش و بازسازماندهی می‌شود. در ادامه، سنجه‌های عام شناختی (اعم از ماهیت، هدف، منابع، حدود، و راه‌وروش و ابزار حصول دانش/شناخت) با تکیه بر گزاره تقدم هستی‌شناسی بر شناخت‌شناسی، از دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی سطح (در قیاس با سنت‌های رقیب) بازتعریف می‌شود و یک «چارچوب شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی عمیقاً رابطه‌ای» به منزله یافته اصلی پژوهش بسط می‌یابد. شکل شماره (۱) به طور خلاصه روند این مفهوم‌پردازی را نشان می‌دهد. در انتها برای ملموس‌تر شدن مباحث، مثالی عینی از برخی دلالت‌ها و نحوه تأثیرگذاری دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی سطح بر دانش برنامه‌ریزی فضایی به مثابه انتظامی همکاری‌رشته‌ای طرح می‌شود.

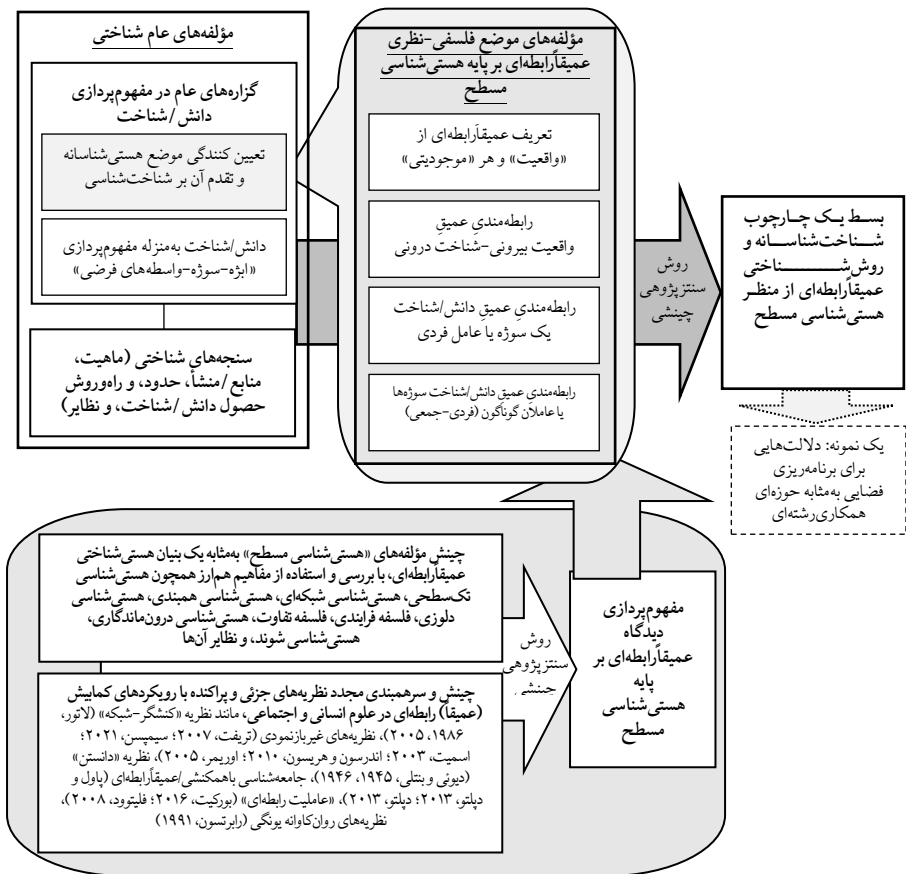
1. Hay

2. Webb

۳. در اینجا مقصود از روش‌شناسی «روش‌شناسی شناخت» و بحثی شناخت‌شناسانه است که بیشتر با مکاتب و دیدگاه‌های نظری سروکار دارد، و نه «روش‌شناسی انجام/اجرای پژوهش» که مربوط به ابزار و فنون پژوهش است. (فرج‌زاده و سرمدی، ۱۳۹۸)

4. configurative synthesis

«چارچوب شناختی عمیقاً رابط‌های» در تمامی حوزه‌ها اعم از علوم انسانی و اجتماعی (علوم بنیادی) تا هنر و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری عمومی (علوم کاربردی) قابل به‌کارگیری است. توسعه چارچوب مذکور کمک می‌کند انتظام‌های تک‌رشته‌ای که مبتنی بر تفکیک غیر واقعی امور به هم پیوسته‌اند به صورت حوزه‌های همکاری رسته‌ای بازتعریف شوند. همچنین اتخاذ این موضع فلسفی-نظری برای باز مفهوم‌پردازی انتظام‌های همکاری رسته‌ای شناخته شده (مانند برنامه‌ریزی فضایی) می‌تواند گامی مؤثر در جهت رفع کاستی‌های التقاطی و روشی، فهم جامع‌تر موضوع‌های همکاری رسته‌ای، شکل‌گیری فرارشته‌ها، و در نهایت یکپارچگی دانش باشد.

شکل ۱. روند مطالعات مقاله برای بسط «چارچوب شناختی عمیقاً رابط‌های از منظر هستی‌شناسی مسطح»

۲. مروری بر مفاهیم

در این بخش از مقاله ابتدا مفاهیم «چرخش رابطه‌ای» و «تفکر/دیدگاه رابطه‌ای» به صورت کلی معرفی، و ویژگی‌های «هستی‌شناسی سطح» که پایه فلسفی مورد تأکید مقاله است به مثابه تفکری (عمیقاً) رابطه‌ای مرور می‌شود. با این مقدمه، در بند سوم جزئیات تفصیلی و گونه‌های تفکر/دیدگاه رابطه‌ای با بیان مثال‌هایی برای روشن‌تر شدن این مفاهیم طرح خواهد شد.

۲-۱. چرخش رابطه‌ای

تأکید بر دیدگاه‌های رابطه‌ای در بحث‌های نظری و همچنین در گفتمان‌های اجتماعی در دوران کنونی گسترش چشمگیری یافته است (کراوس، ۲۰۱۹، ۹۳). این امر به‌ویژه از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی تبدیل به گرایش فکری مهمی در شاخه‌های گوناگون علوم شده است، به‌گونه‌ای که از این گرایش تحت عنوان «چرخش رابطه‌ای»^۱ (دوناتی^۲، ۲۰۱۱، فصل چهارم؛ دپلتو^۳، ۲۰۱۳، ۱۶۳-۱۸۵) یاد می‌شود. با این حال این مفهوم به دو شیوه خاص و عام به کار می‌رود.

«چرخش رابطه‌ای» در معنای خاص، در بحث‌های نظری رهیافت یا مکتبی خاص مطرح می‌شود. چنان‌که جیساپ (۲۰۰۰، ۱۲۱۹) می‌گوید، «چرخش» به معنای «تغییر پارادایم» یا «گسست شناخت‌شناسانه» نیست، بلکه عنصر مهم «تداوم در حین ناپیوستگی»^۴ در آن وجود دارد. «چرخش» شامل بسط نظری و جهت‌گیری مجددی است که چارچوب اولیه را حفظ می‌کند. همچنین می‌تواند ناظر بر تعدیل روش‌شناختی به شیوه‌ای خاص باشد. بنابراین «چرخش رابطه‌ای» در یک دیدگاه، به معنای «بازاندیشی آن دیدگاه از منظر رابطه‌مندی بین عناصر آن» است. مطرح شدن دیدگاه‌هایی همچون مکانیک کوانتوم رابطه‌ای (روولسی^۵، ۱۹۹۶)، روان‌کاوی رابطه‌ای^۶ (کوچوک^۱، ۲۰۱۴)،

1. relational turn
2. Donati
3. Dépelteau
4. continuity in discontinuity
5. Rovelli
6. relational psychoanalysis

جامعه‌شناسی رابطه‌ای (امیربایر^۲، ۱۹۹۷؛ دوناتی، ۲۰۱۱؛ آرچر، ۲۰۱۰؛ کراسلی^۳، ۲۰۱۱؛ پاول و دپلتو، ۲۰۱۳)، جغرافیاهایی رابطه‌ای (هابرد و کیچن^۴، ۲۰۱۱، ۷)، برنامه‌ریزی رابطه‌ای (هیلی^۵، ۲۰۰۶؛ کورات، مارسکامپ، پاولس، و روئگ^۶، ۲۰۱۷)، ماتریالیسم رابطه‌ای (کول و فراست^۷، ۲۰۱۰؛ روبرتس^۸، ۲۰۱۲؛ سیمپسن، ۲۰۲۱)، اکولوژی رابطه‌ای (لوریمر، ۲۰۱۱، ۲۵۵) اخلاق رابطه‌ای^۹ (رو، ۲۰۱۰؛ سیمپسن، ۲۰۲۱)، برساخت‌گرایی رابطه‌ای (کراوس، ۲۰۱۹)، رهیافت رابطه‌ای به تحلیل گفتمان (فرکلانف^{۱۰}، ۲۰۱۰)، رهیافت رابطه‌ای به تحلیل نهادی (جیساپ^{۱۱}، ۲۰۰۱)، رهیافت رابطه‌ای به طبقه اقتصادی و جنسیت (دوئل^{۱۲}، ۲۰۰۴ و ۲۰۰۶) و نظایر آنها، حکایت از «چرخش رابطه‌ای» در هر یک از این دیدگاه‌ها و رهیافت‌ها در معنای خاص آن دارد. «چرخش رابطه‌ای» در معنای عام نیز بر اهمیت رابطه‌ای‌نگریستن به مسائل و اشاعه تفکر رابطه‌ای به‌طور کلی در علوم و حوزه‌های مختلفِ دانشی اشاره دارد.

با این حال در یک حوزه دانشی خاص مفهوم‌پردازی «رابطه‌مندی» در نظریه‌ها و دیدگاه‌ها ممکن است متفاوت از یکدیگر باشد؛ امری که عموماً در بحث‌ها مغفول می‌ماند و منجر به مغالطه‌ها و اغتشاش‌های نظری می‌شود. برای نمونه، چنان‌که پاول و دپلتو (۲۰۱۳، ۱) می‌گویند، «جامعه‌شناسان رابطه‌ای، روابط اجتماعی را مطالعه می‌کنند. اما اینکه چگونه این کار را انجام می‌دهند و دقیقاً منظورشان از «روابط اجتماعی» چیست، از یک جامعه‌شناس رابطه‌ای به جامعه‌شناس دیگر کاملاً متفاوت است». بنابراین، پیش از

1. Kuchuck
2. Emirbayer
3. Crossley
4. Hubbard & Kitchin
5. Healy
6. Kurath, Marskamp, Paulos, & Ruegg
7. Coole and Frost
8. Roberts
9. relational ethic
10. Fairclough
11. Jessop
12. Doel

آغاز بحث اصلی می‌کوشیم به‌طور کلی مفهوم «تفکر/دیدگاه رابطه‌ای» و همچنین ویژگی‌های «هستی‌شناسی مسطح» - به‌عنوان تفکر رابطه‌ای مورد تأکید مقاله - را معرفی کنیم تا در بند سوم به تفصیل واکاوی شوند.

۲-۲. تفکر/دیدگاه رابطه‌ای

اگرچه در طول قرن بیستم شیوه «تفکر رابطه‌ای» در دیدگاه‌های نظریه‌پردازان پیشرو همچون مانهایم^۱ (۱۹۳۶)، دیوئی و بنتلی (۱۹۴۵ و ۱۹۴۶)، و لوفور^۲ (۱۹۷۴) مطرح بود، اما چنین گرایشی فراگیر نبود. در واقع، هم‌زمان با وارد آمدن انتقادهای متعدد بر رهیافت‌های ذات‌گرا و بخشی‌نگر در حوزه‌های مختلف دانشی، آشکار شدن کاستی‌های آنها در حل مسائل عملی، ظهور چالش‌های پیچیده جامعه‌ای همچون تغییرات اقلیمی و عدالت اجتماعی (پاریاد و معروفی، ۱۳۹۳؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۲۴-۲۵)، به‌ویژه از ابتدای قرن حاضر «دیدگاه‌های رابطه‌ای» در مرکز توجه همگانی قرار گرفته‌اند. دغدغه اصلی این دیدگاه‌ها اتخاذ موضعی انتقادی نسبت به انواع «تفکرهای ذات‌گرا و سلسله‌مراتبی» (همچون ساختارگرایی یا اراده‌گرایی) است (سیمپسن، ۲۰۲۱، ۱۱۷).

«دیدگاه‌های ذات‌گرا» که مبتنی بر پیش‌فرض‌های دوگانه‌انگار «یا این یا آن» (همچون اولویت ساختار یا عاملیت، عینیت یا ذهنیت، جمع‌گرایی یا فردگرایی، انسان یا طبیعت/غیرانسان^۳) اند، ادعا می‌کنند که برخی موجودیت‌ها در سطح اساسی‌تری از وجود قرار دارند و سایر موجودیت‌ها به آن‌ها وابسته‌اند (دیکسون و جونز، ۲۰۰۴، ۹۵؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۱۳). به‌عبارتی، آن‌ها معتقد به «استعلای هستی‌شناختی»^۴ اند. یعنی می‌پندارند «واقعیت طبقه‌بندی‌شده و بر سلسله‌مراتب از پیش مشخص استوار است»، و بر اساس منطقی علی، یک «علت» یا «ذات قائم‌به‌خود» که متکی به ظرفیت‌های درونی خویش است را بر سایر موارد برتری می‌دهند (همان، ۱۷). این «علت» به‌عنوان «حقیقت از پیش موجودی» انگاشته می‌شود که وجود سایر عوامل

1. Mannheim
2. Lefebvre
3. nonhuman
4. ontological transcendence

وابسته به آن است. (وودوارد، دیکسون و جونز^۱، ۲۰۰۹، ۳۹۷-۳۹۹؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، ۲۶-۳۱) دو سنت اصلی علوم انسانی و اجتماعی، یعنی طبیعت‌گرایی (همچون اثبات‌گرایی و ساختارگرایی) و ضدطبیعت‌گرایی (مانند جریان‌های نسبیت‌گرای اراده‌گرا و تفسیرگرا) واجد دیدگاهی ذات‌گرا و دوگانه‌انگارند.

«دیدگاه‌های رابطه‌ای» به دنبال برقراری اتصال و اتخاذ موضعی میانه بین این دو سنت، و طرح نظمی رابطه‌ای و پویا از واقعیت‌اند (سیل، ۲۰۰۰؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۵۸؛ پاول و دپلتو، ۲۰۱۳، ۲؛ سیمپسن، ۲۰۲۱، ۱۱۷؛ کراوس، ۲۰۱۹، ۹۳؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۲۱-۲۲). برای نمونه، آن‌ها شکل‌بندی‌های اجتماعی^۲ (همچون ساختارها و نهادها) یا کنش‌های فردی انسانی را همواره بر اساس روابط مفهوم‌پردازی می‌کنند و به روابط به‌هم‌پیچیده فرایندهای انسانی-جامعه‌ای می‌پردازند. دغدغه اصلی این دیدگاه‌ها تأکید بر درهم‌تنیدگی پویا یا رابطه‌مندی پیچیده/دیالکتیکی و عدم قطعیت تمامی جنبه‌های جهان هستی است و به‌طور ضمنی بر به‌هم‌پیوستگی حوزه‌های دانشی دلالت دارند. بنابراین استدلال‌هایی مانند این که «ساختارگرایی تفکری رابطه‌ای است زیرا ساختارها خود موجودیت‌هایی حاصل روابط‌اند» (وودوارد و همکاران، ۲۰۰۹، ۳۹۷ و ۳۹۹؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۱-۱۶۶) امری نادرست می‌نماید. زیرا اگرچه نوعی رابطه‌مندی در ساختارگرایی (از طریق روابط درونی و بیرونی ساختارها) وجود دارد (دیکسون و جونز^۳، ۲۰۰۴، ۹۶)، اما ساختارگرایی اصولاً دیدگاهی ذات‌گراست که در پی کشف و توضیح ساختارها به‌منزله نیروهای مولد بنیادینی است که علت‌العلل تعیین‌کننده واقعیت‌های اجتماعی-فضایی و کنش‌های انسانی‌اند.

ظهور انواع «دیدگاه‌های تعاملی بین‌فردی»^۴ مبتنی بر نظریه «کنش ارتباطی» (هابرماس، ۱۹۸۹) در انتظام‌های مختلف - که از آن به‌منزله «چرخش ارتباطی»^۵ یاد

1. Woodward, Dixon & Jones
2. Social formations
3. Dixon & Jones
4. interactive views
5. communicative turn

می‌شود- نیز در زمره دیدگاه‌های رابطه‌ای قرار نمی‌گیرند. زیرا «تعامل» و «ارتباط» مطرح در دیدگاه‌های تعاملی صرفاً روابط بین‌فردی کلامی/زبانی و دیالوگی، شیوه‌های لفاظانه ارتباط بین‌الذهانی، مذاکره، فرایند ایجاد اجماع، و درک و یادگیری متقابل/اجتماعی^۱ را دربرمی‌گیرد. در حالی که «رابطه» مدنظر دیدگاه‌های رابطه‌ای، مفهومی هستی‌شناسانه است که واقعیت و هر موجودیتی با ارجاع به آن مفهوم‌پردازی می‌شود.

۲-۳. هستی‌شناسی مسطح: یک بنیان هستی‌شناسانه (عمیقاً) رابطه‌ای و فلسفه‌ای همکاری‌رشته‌ای

هستی‌شناسی «فلسفه هستن/بودن و شونند/شدن»^۲ و به عبارتی مطالعه آن‌هاست، و به ادعاها و فرض‌های یک رویکرد خاص در مورد چیستی و ماهیت واقعیت (جامعه، انسان، فضا، و امثالهم) اشاره دارد (هی، ۲۰۰۲، ۶۲-۶۱، بلیکی^۳، ۲۰۰۰، ۸؛ وگنر، کاولیچ و گارنر^۴، ۲۰۱۲، ۲۷۲؛ دیکسون و جونز، ۲۰۰۴، ۷۹؛ وب، ۲۰۱۹، xxxix). «هستی‌شناسی مسطح» (موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۹۲) در زمره هستی‌شناسی‌های تک‌سطحی/شبکه‌ای - در برابر هستی‌شناسی‌های سلسله‌مراتبی/ذات‌گرا- است. بازاندیشی واقعیت از منظر هستی‌شناسی مسطح چهار محور اصلی دارد.

نخست) واقعیت امری «رابطه‌ای» است. اولویت هستی‌شناختی این دیدگاه «رابطه و رابطه‌مندی» است. از نظر هستی‌شناسی مسطح «واقعیت» یعنی «شبکه‌ای از موجودیت‌ها/کنشگران شبکه‌ای به‌هم‌پیوسته»^۵. هر موجودیت چه به‌لحاظ درونی (با زیرموجودیت‌های خود) و چه به‌لحاظ بینابینی (با سایر موجودیت‌ها) رابطه‌مند، و برآیند روابط است. ابعاد این رابطه‌مندی در بند ۳-۳ به تفصیل تحلیل شده است.

به‌عنوان مثال، در انتظام برنامه‌ریزی فضایی، برنامه‌ریزی ارتباطی (communicative planning)، برنامه‌ریزی مشارکتی (participatory planning)، برنامه‌ریزی همکارانه (collaborative planning)، و برنامه‌ریزی مبادله‌ای (transactive planning)، از جمله نظریه‌های برنامه‌ریزی تعاملی (interactive type of planning) و از نمودهای «چرخش ارتباطی» در این انتظام‌اند.

1. mutual/social learning
2. philosophy of being and becoiming
3. Blaikie
4. Wagner, Kawulich & Garner
5. A network of inter-connected networked entities/actors

دوم) «شدت رابطه مندی» موجودیت‌ها اهمیت دارد و عامل تعیین‌کننده تفاوت، مقیاس و قدرت است. در این دیدگاه موجودیت‌ها نه تنها به شیوه‌ای رابطه‌باز تعریف می‌شوند بلکه «شدت رابطه مندی/شبکه مندی» شان نیز اهمیت می‌یابد. تمام موجودیت‌ها به لحاظ هستی‌شناختی به طور یکسان وجود دارند اما نقش و جایگاهی برابر ندارند. برای مثال در حالی که موجودیت‌های قدرتمند تأثیرگذاری بیشتری دارند اما همزمان با سایر موجودیت‌ها وجود دارند.

از آنجایی که «شدت رابطه مندی» موجودیت‌ها امری ناهمگن و نامتقارن است، مفهوم «تفاوت/ناابرابری» به صورت رابطه‌ای باز تعریف می‌شود. به عبارتی، تفاوت‌های موجودیت‌ها ناشی از همبستگی‌ها، شدت رابطه مندی، و طول روابط شبکه‌ای هر موجودیت است، و نه ناشی از ذات/جوهر و نوع آن موجودیت. بنابراین هستی‌شناسی مسطح با رد مقیاس‌های سلسله‌مراتبی تودرتو^۱، آن‌ها را به صورت «همبستگی‌های تودرتو»^۲ باز تعریف می‌کند.

این دیدگاه همچنین با تکیه بر مفهوم شدت رابطه مندی، خوانش جدید و سیالی از «قدرت» طرح و آن را به صورت «قدرت شبکه‌ای» بازاندیشی می‌کند. چنین خوانشی تعاریف از پیش مفروض و شی‌انگارانه از قدرت (مانند حکومت) را بر نمی‌تابد، به فهم سازوکارهای پویا و مناسبات پیش‌بینی‌پذیر قدرت کمک می‌کند، و تغییر مناسبات قدرت و شرایط اجتماعی را همواره ممکن می‌داند.

سوم) واقعیت امری فضا-زمان مند است. هستی‌شناسی مسطح «فضا-زمان مندی» را نیز جزء لاینفک تعریف واقعیت و هر موجودیتی می‌داند. در این دیدگاه، واقعیت نه در فضای مطلق رخ می‌دهد، و نه فضای نسبی دارد؛ نه در طول زمان منفصل و مستقل کرونولوژیکی اتفاق می‌افتد، و نه در زمان نسبی/متسع شده^۳؛ بلکه درک از زمان وابسته به بستر و به عبارتی فضا مند است. فضا-زمان درهم‌تنیده و در واقع خود برابند روابط چندگانه واقعیت (و هر موجودیتی) است.

1. hierarchical nested scales
2. nested associations
3. dilated time

چهارم) واقعیت و شناخت درهم‌تنیده‌اند. ما به «واقعیت محض» دسترسی نداریم و آنچه برای ما وجود دارد «واقعیت-شناخت» های درهم‌تنیده چندگانه است؛ بدین معنا که بخشی از واقعیت مربوط به عینیت‌های بیرونی، و بخشی از آن مربوط به شناخت ذهنی و جسمی (تئانه/بدنمند) انسان‌هاست. به عبارتی، «واقعیت» «فکتی پیش‌بینی» است. ما با فکت‌های چندگانه به هم متصل مواجهیم، نه با واقعیت یگانه و مطلق یا حقیقت (مفروض در دیدگاه‌های سنت طبیعت‌گرایی)، و نه با واقعیت‌های متکثر، چندپاره، منفصل و مستقل (مفروض در دیدگاه‌های سنت ضدطبیعت‌گرایی). این موارد بر فرایندهای غیرقطعی، همه‌جاحاضر، پویا، و مداوم «شوند/شدن» دلالت دارد. هستی‌شناسی مسطح با تأکید بر پیوستگی تمامی جنبه‌های جهان هستی، اعم از درهم‌تنیدگی واقعیت-شناخت، پیوستگی فضا-زمان، پیوستگی درون‌نسلی و بین‌نسلی انسان‌ها، و پیوستگی گونه‌های انسانی و غیرانسانی، دلالت بر پیوستگی حوزه‌های مختلف دانشی دارد و فلسفه‌ای اساساً همکاری‌رشته‌ای است.

۳. «دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای» در برابر سایر دیدگاه‌های رابطه‌ای: یک تحلیل

گرایش‌های متنوع تفکر/دیدگاه رابطه‌ای در علوم اجتماعی را می‌توان با اتکا به نظریه شناخت‌شناسانه دیوئی و بنتلی (۱۹۴۵ و ۱۹۴۶)، به سه دسته کلی تقسیم‌بندی نمود (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۸۵-۱۶۳): «دیدگاه‌های رابطه‌ای جبرگرا»^۱، «دیدگاه‌های رابطه‌ای هم‌جبرگرا یا برهمکنشی»^۲، و «دیدگاه‌های عمیقاً رابطه‌ای یا باهمکنشی»^۳. دیدگاه‌های رابطه‌ای در طیفی قرار می‌گیرند که دغدغه آن‌ها، از یک سر طیف که «دوری از جبرگرایی/ذات‌گرایی، و بازاندیشی رابطه‌ای مفاهیم ذات‌گرا» ست، تا سر دیگر که «طرح نظمی عمیقاً رابطه‌ای از جهان هستی و تمامی موجودیت‌ها» ست گسترده می‌شود. بر مبنای این دسته‌بندی، طیف گسترده‌ای از نظریه‌های عمیقاً رابطه‌ای بررسی، و با روش «سنتز چینی» مفهوم‌پردازی جامعی از دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای انجام شده است.

1. deterministic relational views
2. co-deterministic relational (or interactional) views
3. deep relational (or transactional) views

۳-۱. دیدگاه رابطه‌ای جبرگرا

به دلیل کاستی‌ها و انتقادهای متعدد وارد بر دیدگاه‌های جبرگرا، و همچنین پیچیدگی و پویایی فزاینده جهان در دوران کنونی، برخی به دنبال تعدیل این دیدگاه‌ها و طرح خوانشی پویا و رابطه‌ای از آنها شدند. این دیدگاه‌ها که «دیدگاه‌های رابطه‌ای جبرگرا» خوانده می‌شوند، از مطالعه ذات‌ها/جوهرها به سمت مطالعه روابط و فرایندهای پویا حرکت می‌کنند. نمونه‌ای از این موارد، اتخاذ رویکردی رابطه‌ای به ساختارگرایی (ولمن و برکوویس^۱، ۱۹۹۷) است. این دیدگاه با این استدلال که ما اکنون در جامعه رابطه‌ای‌تر و سیال‌تری زندگی می‌کنیم، از تعریف ساختارهای اجتماعی به منزله ابژه‌های صلب دوری می‌کند. به عبارتی سعی در مفهوم‌پردازی ساختارها به عنوان الگوها و شبکه‌هایی از روابط پویای بین عاملان انسانی دارد و این الگوهای روابط، به منزله نیروهای علی، تعیین‌کننده کنش‌های فردی‌اند. یعنی فرایندهای ادراک فردی و نقش ویژگی‌های فیزیولوژیکی، بیولوژیکی و روان‌شناختی افراد نادیده گرفته می‌شود (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۶۹-۱۶۸). اگرچه دغدغه اصلی تفکر رابطه‌ای به طور کلی مطالعه روابط برای غلبه بر دوگانه‌انگاری‌هاست (پاول و دپلتو، ۲۰۱۳، ۱-۲)، اما چنین خوانش رابطه‌ای از ساختارگرایی اساساً نوع جدیدی از جبرگرایی اجتماعی است که در آن، استنباط شبکه‌ای جایگزین استنباط کل‌گرایانه از ساختارها می‌شود (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۶۷).

به همین ترتیب، «جریان اصلی پساساختارگرایی» که تحت لوای «چرخش زبانی»^۲ در علوم انسانی و اجتماعی ظهور یافت و با عنوان‌های «پساساختارگرایی فوکوی»^۳، «پساساختارگرایی شناخت‌شناسی محور»^۴، «نظریه بازنمودی»^۵ یا «پساساختارگرایی بازنمودی» شناخته می‌شود (دیکسون و جونز، ۲۰۰۴، ۱۷۷-۷۹؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، ۳۱-۳۵؛ هابرد و کیچن، ۲۰۱۱، ۹-۸؛ وودوارد و همکاران، ۲۰۰۹، ۴۰۶-۳۹۵) نیز در این دسته جای می‌گیرند. این رویکردها با به چالش کشیدن ذات‌گرایی و

1. Wellman and Berkowitz
2. linguistic turn
3. Foucaultian version of post-structuralism
4. epistemologically centered post-structuralism
5. representational theory

دوگانه‌انگاری ساختارگرایی، ساختارگرایی را به شیوه‌ای رابطه‌ای با خود همراه می‌کنند. آن‌ها خوانشی رابطه‌ای از فرایندهای شناختی عاملان انسانی یا سوژه‌ها (تحت عنوان «فرایندهای بازنمایی») دارند؛ بدین شیوه که «گفتمان، فرهنگ، و زبان» را به‌عنوان ابزارها/واسطه‌های اجتماعی فرایندهای شناختی افراد (تحت عنوان «واسطه‌های بازنمایی») معرفی می‌کنند. یعنی شناخت افراد از هر ابژه یا واقعیتهای، معلول این واسطه‌های اجتماعی است و این واسطه‌ها نیز توسط روابط قدرت تعیین می‌شوند. این دیدگاه‌های پساساختارگرا نیز به‌دلیل تمرکز بر تعیین‌کنندگی جبرگرایانه الگوهای اجتماعی در شکل‌دهی به معناها، ارزش‌ها، و باورهای کنشگران فردی و جمعی، و غفلت از سایر مؤلفه‌های ادراک فردی در سطح عاملیت (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۶۹-۱۶۸)، نوعی تفکر رابطه‌ای جبرگرا قلمداد می‌شوند.

۲-۳. دیدگاه رابطه‌ای هم‌جبرگرا یا برهمکنشی

«دیدگاه‌های رابطه‌ای هم‌جبرگرا» (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۷-۱۷۱) ناظر بر رویکردهایی است که عموماً به «دیدگاه‌های برهمکنشی» (دیوئی و بنتلی، ۱۹۴۵ و ۱۹۴۶) یا «دیدگاه‌های میانه» (روبرتس، ۲۰۰۱، ۵۴۵-۵۴۶؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۶-۷، ۲۰-۲۲؛ آرچر، ۲۰۲۰، ۱۴۷) موسوم‌اند. از آن‌ها می‌توان «نظریه ساخت‌یابی» (گیدنز، ۱۹۸۴)، «نظریه کاربست/کردار»^۱ (بورديو، ۱۹۷۷)، «واقع‌گرایی انتقادی»^۲ (باسکار، ۱۹۷۸ و ۱۹۹۸؛ الدرواس^۳، ۲۰۱۰) «رهیافت مورفوژنتیک»^۴ (آرچر، ۱۹۹۵ و ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰)، جامعه‌شناسی رابطه‌ای (دوناتی، ۲۰۱۱) و حتی نونهادگرایی^۵ (ویلیامسون، ۲۰۰۰) را نام برد. این دیدگاه‌ها برای دوری از ذات‌گرایی رویکردهای فردگرا و کل‌گرا، و تناقض‌های ناشی از آن‌ها، در پی برقراری اتصال بین شرح‌های جامعه‌ای/کل‌گرا و انسانی/فردگرایی‌اند. چالش اصلی این دیدگاه‌ها فهمیدن این است که چگونه افراد به‌عنوان عاملانی آزاد و بازندیش هم تحت تأثیر ساختارها عمل می‌کنند و هم می‌توانند آن‌ها را تغییر

1. Practice Theory
2. Critical Relatism
3. Elder-vass
4. Morphogenetic Approach
5. New Institutionalism

دهند (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۶-۱۷۷؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۴۶). برای آنها، جهان اجتماعی از برهمکنش ساختار اجتماعی و عاملیت در یک توالی زمانی ایجاد می‌شود. ساختار و عاملیت مانند دو موجودیت مستقل و بر اساس ظرفیت‌های درونی‌شان بر هم عمل، و اثری معلولی ایجاد می‌کنند. در واقع، قدرت‌های علی افراد با قدرت‌های علی ساختارهای اجتماعی در تعاملند. بنابراین این دیدگاه‌ها نیز به نوعی ذات‌گرایی را معتقد به موجودیت‌های قائم‌به‌ذات‌اند. (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۶-۱۷۱؛ الدرئوس، ۲۰۱۰، ۱۶؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۱۸۰-۱۸۱)

از دیگر انتقادهای وارد بر آنها (بورکیت^۱، ۲۰۱۵، ۲-۴ و ۹؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۷-۱۶۸؛ مک‌فارلین^۲، ۲۰۱۳، ۶۶-۴۵؛ روبرتس، ۲۰۰۱، ۵۴۵؛ پلیزنت^۳، ۱۹۹۹، ۱۱۳) می‌توان به تصلب/شی‌انگاری^۴ ساختارهای اجتماعی با قابلیت اثرگذاری علی بر عاملان (به‌گونه‌ای که گویی انسان‌ها به جای ارتباط با همدیگر، صرفاً با ساختارها ارتباط دارند)، غفلت از فرایندهای ادراک و شناخت انسانی در رابطه بین عاملیت و ساختار، تقلیل عاملیت به فرایندهای تأمل و بازاندیشی ذهنی آگاهانه، نادیده‌انگاری نقش عادت‌ها و تجربه‌های زیسته و دانش‌های عملی در بازاندیشی فردی، بی‌توجهی به بدنمندی/تانگگی^۵ و ویژگی‌های روان‌شناختی عاملان انسانی^۶، غفلت از عاملان غیرانسانی (همچون سایر گونه‌های حیاتی، و فناوری)، و ناتوانی در شرح فرایندهای تغییرات اجتماعی اشاره کرد.

۳-۳. دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای یا باهمکنشی

«دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای» با تکیه بر «نظریه پیچیدگی» (نجاریان، ۱۳۹۵)، از نظر هستی‌شناختی مبتنی بر اصل «درون‌ماندگاری/درون‌باشندگی»^۷ (وودوارد و همکاران، ۲۰۰۹، ۴۰۶؛ انصاری و

1. Burkitt

2. McFarlane

3. Pleasants

4. reification

5. embodiment

۶. به‌عنوان مثال هنگامی که دو فرد (زن یا مرد، کودک یا بالغ، آشنا یا غریبه و امثالهم) در یک فضای اجتماعی قرار می‌گیرند، انتخاب‌های آنها در مورد چگونگی مواجهه با یکدیگر و با محیط، وابسته به ویژگی‌های روان‌تنی، خاطرات مشترک و تجربه‌های زیسته‌شان نیز است و این‌ها (علاوه بر الگوهای ساختاری مشترک) جنبه‌هایی از عاملیت‌شان را شکل می‌دهد.

7. Immanence (به معنای درهم‌تنیدگی مسطح و پویا=)

پرتوی، ۱۳۹۷، ۲۰۸-۲۰۳) - در برابر اصل «سلسله‌مراتب/استعلای^۱ هستی‌شناختی» در رویکردهای ذات‌گرا- است. نظریه‌های متنوعی بر اساس این دیدگاه طرح شده‌اند که بحث محوری آن‌ها، رد مفاهیم سلسله‌مراتبی و ذات‌گرا (همچون جوهر، ذات، ماهیت، و علت) و باز مفهوم‌پردازی واقعیت و هر موجودیتی بر اساس نظمی عمیقاً رابطه‌ای است (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۷-۱۸۴ و ۲؛ هالووی^۲، ۲۰۱۱، ۲۲۳؛ سیمپسن، ۲۰۲۱، ۲۲۰). انتقاد از مفهوم «علیت خطی»^۳ و بازتعریف آن به صورت «علیت چندعاملی»، «علیت غیرخطی»، «علیت چرخه‌ای»^۴، «علیت بازگشتی»^۵، و «علیت رابطه‌ای»^۶ (دوناتی، ۲۰۱۱؛ نجاریان، ۱۳۹۵)، و یارد مفهوم «علیت» به طور کلی (رابرتسون، ۱۴۰۰، ۲۱۱)، نشان‌دهنده اتخاذ چنین دیدگاهی است.

«هستی‌شناسی مسطح»^۷ (مارستون، وودوارد و جونز^۸، ۲۰۰۷؛ براسیه^۹، ۲۰۱۵)، «هستی‌شناسی دلوزی»^{۱۰}، «فلسفه پویشی/فرایندی»^{۱۱}، «هستی‌شناسی تفاوت»^{۱۲}، «هستی‌شناسی درون‌ماندگاری/درون‌باشندگی»^{۱۳}، «هستی‌شناسی شوند»^{۱۴} (دلوز و گاتاری، ۱۹۸۷؛ انصاری و پرتوی، ۱۳۹۷، ۲۰۲-۲۰۱؛ دوئل و کلارک، ۲۰۱۱، ۱۴۶-۱۴۴؛ وودوارد و همکاران، ۲۰۰۹، ۴۰۶-۴۰۱)، «هستی‌شناسی تک‌سطحی»^{۱۵} یا افقی «پاول و دپلتو، ۲۰۱۳، ۹؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۸۶-۱۶۳)، «هستی‌شناسی شبکه‌ای» (شریف‌زاده، ۱۴۰۰، ۱۲۷-۱۲۶؛ لاتور، ۲۰۰۵)، «هستی‌شناسی همبندی‌محور»^{۱۶}

1. transcendence
2. Holloway
3. linear causality
4. circular causality
5. recursive causality
6. relational causality
7. flat ontology
8. Marston, Woodward & Jones
9. Brassier
10. Deleuzean ontology
- 11 process philosophy
12. ontology of difference
13. ontology of immanence
14. ontology of becoming
15. single-level ontology
16. assemblage ontology

(دلاندا، ۲۰۰۶ و ۲۰۱۶؛ وودوارد، و همکاران، ۲۰۰۹، ۴۰۱-۴۰۲)، «جامعه‌شناسی باهمکنشی»^۱ (دپلتو، ۲۰۱۳)، و «نظریه‌های غیربازنمودی یا فراتر-از-بازنمودی»^۲ (تریف^۳، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۷؛ مک‌کورمک^۴، ۲۰۰۵ و ۲۰۰۸؛ اسمیت، ۲۰۰۳؛ لوریمر، ۲۰۰۵؛ سیمپسن، ۲۰۲۱) نمونه‌هایی از دیدگاه‌های عمیقاً رابطه‌ای اند که هرکدام به شیوه‌ای خاص رابطه‌مندی واقعیت و موجودیت‌ها را مفهوم‌پردازی می‌کنند. از این دیدگاه، تنها سطح واقعیت اجتماعی، سطح «میدان‌های عمیقاً رابطه‌ای» یا «میدان‌های باهمکنش»^۵ است (هابرد و کیچن، ۲۰۱۱، ۴۹۶؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۷-۱۷۰؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۲۵-۱۲؛ سیمپسن، ۲۰۲۰، ۵۴-۵۵؛ پاول، ۲۰۱۳، ۱۹۴-۱۸۹). هر چیز یا موجودیتی (اعم از سوژه، ابژه، عاملیت، ساختار و مانند آن‌ها) خود «یک میدان عمیقاً رابطه‌ای» محسوب می‌شود؛ بدین معنا که تمامی موجودیت‌ها برآیند شبکه‌ای از روابط اند و در شبکه‌ای از روابط گسترده‌تر قرار دارند. باین حال، اگرچه موجودیت‌ها برآیند روابط اند اما نمی‌توان آنها را به روابط فروکاست^۶ (بیونن، دوینولد و ون‌آشه^۷، ۲۰۲۱، ۱۱۳).

مفهوم «رابطه‌مندی عمیق» یا «باهمکنش/مبادله» (دیوئی و بنتلی، ۱۹۴۶، ۵۱۶-۵۱۴) بدین صورت مفهوم‌پردازی می‌شود. هنگامی که دو موجودیت «الف» و «ب» عمیقاً رابطه‌مندند، یعنی ویژگی‌های آنها نه متکی به ذات و ظرفیت‌های درونی خودشان، و نه صرفاً حاصل برهم‌کنش/تعامل آنهاست؛ بلکه ویژگی هر یک از این موجودیت‌ها برآمده از رابطه‌اش با آن دیگری است و هرگونه تغییر در این رابطه، منجر به تغییر ویژگی‌های هر دو موجودیت «الف» و «ب» و بستر آن‌ها خواهد شد. به عبارتی، هر دوی این موجودیت‌ها

1. transactional sociology
2. none-representational/ more-than-representational theories
3. Thrift
4. McCormack
5. fields of transaction

۶. در علوم انسانی و اجتماعی، این امر تحت عنوان «اصل نوظهوری/نوآیندی/پدیدارشنودگی» (the principle of emergence) شرح داده می‌شود. این اصل ناظر بر ویژگی‌ها و الگوهای جدیدی است که از روابط متقابل (یا به بیان بهتر باهمکنش) اجزا یا زیرموجودیت‌های سیستم‌های پیچیده حاصل می‌شود و فراتر از جمع ویژگی‌های اجزا یا زیرموجودیت‌های آن‌هاست. در واقع اثر جمعی روابط (یا باهمکنش‌های) اجزای آن سیستم است. هنجارهای فرهنگی و ساختارهای اجتماعی، نمونه‌ای از این ویژگی‌ها و الگوهای نوظهورند.

7. Beunen, Duineveld & Van Assche

به هم وابسته‌اند، با هم پدید می‌آیند^۱، با هم وجود دارند^۲ و با هم تکوین می‌یابند^۳. این رابطه مندی هم «بین موجودیت‌ها» و هم «بین زیرموجودیت‌های هر موجودیت» برقرار است. چنین مفهومی از «رابطه مندی درونی و بینابینی موجودیت‌ها»^۴، ناظر بر پویایی مداوم موجودیت‌ها و بستر فضا-زمانی آن‌ها و فرایندهای مستمر شونده است. (بیون و همکاران، ۲۰۲۱، ۱۱۳؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۱۸-۱۵ و ۲۸) برای مثال، رابطه بین دو موجودیت «الف: فروشنده» و «ب: خریدار» نمونه بارز چنین رابطه مندی‌ای است. وجود و ویژگی‌های هر یک از طرف‌های این رابطه، متکی به ذات آن‌ها نیست، بلکه کاملاً وابسته به وجود طرف مقابل و قواعد رابطه (یا الگوهای نوظهور اعم از الگوها/قواعد حقوقی، اخلاقی و نظایر) بین آنهاست. با هر تغییری در آن قواعد، موجودیت‌ها نیز دستخوش تغییر می‌شوند.

دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای با انتقاد از هم «ماتریالیسم محض/ذات‌گرا/کلاسیک» مدرنیستی، و هم «ایدئالیسم/ذهنیت‌گرایی محض» جریان‌های پسامدرن و پسا ساختارگرا، در پی برقراری اتصال بین دوگانه ماتریالیسم-ایدئالیسم (امر مادی-امر ایده‌ای) است. مفاهیمی همچون «ماتریالیسم رابطه‌ای»، «ماتریالیسم نوین»، «ماتریالیسم دلوزی»، و «ماتریالیسم دیالکتیکی» (بیون و همکاران، ۲۰۲۱، ۱۱۷-۱۱۶؛ سیمپسن، ۲۰۲۱، ۱۱۲؛ دیکسون و جونز، ۲۰۰۴، ۸۸؛ سیل، ۲۰۰۰؛ وودوارد و همکاران، ۲۰۰۹، ۳۹۷-۳۹۶ و ۴۰۵؛ هالووی، ۲۰۱۱، ۲۲۳) نشان‌دهنده رویکردی عمیقاً رابطه‌ای‌اند. این دیدگاه در واقع فرمی از عمل‌گرایی^۵ است که در آن واقعیت و هر موجودیتی، از جمله ساختارها و عواملان، نه تنها ابعاد ایده‌ای (/ذهنی/نمادین/نشانه‌شناختی)^۶ بلکه ابعادی مادی (/عینی) و بدنمند^۷ نیز دارند (دپلتو،

1. co-emerge
2. co-exist
3. co-evolve
4. relationality within and between entitites
5. pragmatism
6. ideal/subjective/symbolic/semiotic
7. material/objective and embodied aspects

تأکید بر اهمیت مادیت و بدنمندی در تعریف موجودیت‌ها موجب ظهور یک «چرخش کرداری» (practice turn) در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی شده است. برای نمونه نگاه کنید به: (سیمپسن، ۲۰۲۱، ۲۱۷؛ لوریمر، ۲۰۰۵، ۸۶؛ مک‌کورمک، ۲۰۰۸؛

۲۰۱۳، ۱۷۹-۱۸۲؛ فرج‌زاده و سرمدی، ۱۳۹۸، ۲۰۹؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۲۸-۲۹). موجودیت‌ها برابند با هم‌کنش‌های مادی و ایده‌ای در شبکه‌هایی درهم‌تنیده و ناهمگن‌اند و بدین ترتیب فضا-زمان‌هایی چندگانه و پیش‌بینی‌ایجاد می‌شود (هابرد و کیچن، ۲۰۱۱، ۴۹۶؛ مک‌کورمک، ۲۰۰۸؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، ۳۵). بنابراین هیچ‌چیز صرفاً آبجکتیو/عینی یا سابجکتیو/ذهنی، صرفاً ساختاری یا عاملیتی، نیست و هر موجودیتی اعم از ساختار و عاملیت هم خود پدیده‌هایی با هم‌کنشی‌اند و هم در با هم‌کنش‌های مداوم با یکدیگرند (هالووی، ۲۰۱۱، ۲۲۳؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۸۱).

از دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای ساختارها از رهگذر فرایندهای پیچیده شناختی بر عاملان تأثیر می‌گذارند و نه به صورت علی و مستقیم (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۸۰). ساختارها یا گفتمان‌ها خود موجودیت‌هایی مستقل نیستند و برابند با هم‌کنش ابعاد مادی (همچون منابع و تکنولوژی) و ایده‌ای (همچون قواعد و فرهنگ) هستند و صرفاً به واسطه به‌کارگیری توسط عاملان انسانی وجود دارند (هالووی، ۲۰۱۱، ۲۲۳؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۱۰۹؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۸۳-۱۷۲). عاملیت انسانی نیز تنها به معنای قوه بازاندیشی آگاهانه نیست بلکه درک و دریافت‌های ناخودآگاه و بدنمند را نیز دربر می‌گیرد.

در حالی که به‌طور سنتی تحلیل‌ها مبتنی بر تفکری دوگانه‌انگار است که بین انسان و غیرانسان^۱ مرزی قاطع می‌کشد (دیکسون و جونز، ۲۰۰۴، ۹۵؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۱۱۱-۱۱۰)، دیدگاه‌های عمیقاً رابطه‌ای عمدتاً دارای جهت‌گیری پسا-انسان‌گرا یا ورا-انسان‌گرا^۲ است. یعنی عاملان غیرانسانی را نیز دربر می‌گیرد و انسان دیگر مرکز تحلیل نیست^۳. آنچه اهمیت می‌یابد روابط «انسان-محیط» (سیمپسن، ۲۰۲۱، ۱۴۲) یا «ارگانیسم-محیط»^۴ (دیوئی و بنتلی، ۱۹۴۶، ۵۰۶ و ۵۱۱) است. در همین معنا، لاتور (۲۰۰۵) بارد دوگانه‌انگاری انسان-

دپلتو، ۲۰۱۳؛ بورکیت، ۲۰۱۵). چنین تأکیدی را می‌توان به وضوح در ظهور رویکردهای نوین مبتنی بر ذهن‌آگاهی (mindfulness) در حوزه روان‌شناسی (با هدف کاهش اضطراب مفرط انسان مدرن) مشاهده کرد که بر «بارگشت به بدن و حواس بدنی فراموش‌شده» و «برقراری اتصال ذهن و تن» (و نه استیلاي ذهن بر تن) برای زیستن در لحظه اکنون تمرکز دارند.

1. demarcates between human and nonhuman

2. post-, or trans-humanist

۳. بحران جهانی اخیر پاندمی کرونا که تمامی ابعاد زیست انسان‌ها و جوامع را متحول نمود، گواهی بر اهمیت اتخاذ چنین شیوه‌نگرشی است.

4. organism-environment

غیرانسان و جامعه-طبیعت، مفهوم «امر اجتماعی»^۱ / «واقعیت اجتماعی» را بسیار گسترده‌تر از پیوندهای اجتماعی^۲ (روابط متقابل بین فردی و بین‌گروهی) می‌داند. لاتور به شیوه‌ای عمیقاً رابطه‌ای معتقد است «امر اجتماعی» باید باز مفهوم‌پردازی شود و در همین راستا، اصطلاح «امر جمعی»^۳ را به‌عنوان جایگزین آن پیشنهاد می‌دهد. برخی (بیون و همکاران، ۲۰۲۱) نیز «امر اجتماعی» را به‌صورت «امر جامعه‌ای»^۴ بازتعریف می‌کنند تا نشان‌دهنده سازمان جامعه به‌عنوان یک کل و ابعاد گوناگون سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، و حتی بیوفیزیکی آن باشد. بنابراین «جهان انسانی-جمعی»، یا به‌عبارتی، «جهان یکپارچه انسانی-جامعه‌ای»، «شبکه‌ای از موجودیت‌های شبکه‌ای درهم‌تنیده و پویا» ست. این موجودیت‌ها شامل غیرانسان‌ها (مانند ساختارها، فناوری، و گونه‌های زیستی غیرانسانی) و انسان‌ها (به‌صورت درون‌نسلی و بین‌نسلی) و دارای ابعاد درهم‌تنیده مادی و ایده‌ای در بستری جامعه‌ای‌اند (موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، ۲۵).

بنابراین، مفهوم رابطه مدنظر در این دیدگاه بسیار عمیق‌تر از رابطه مطرح در دیدگاه‌های تعدیل‌شده‌ای همچون «برساخت‌گرایی رابطه‌ای»، رابطه مدنظر در «دیدگاه‌های برهمکنشی نظیر نظریه ساخت‌یابی یا مورفونتیک»، یا رابطه مطرح در پارادایم غالب کنونی یعنی «پارادایم ارتباطی» است. «رابطه» در این دیدگاه، یک مفهوم ژرف هستی‌شناسانه است که واقعیت و تمام موجودیت‌ها با اتکا به آن مفهوم‌پردازی می‌شوند. در اینجا روابط محصول کنش انسانی نیستند؛ بلکه خود انسان‌ها، ساختارهای اجتماعی، و در واقع کنشگران و نیروهای غیرانسانی همگی از روابط بیرون می‌آیند. در این چارچوب پسانسانی، قائل شدن تمایز بین پدیده‌های «اجتماعی»، «انسانی» و «طبیعی» امری مصنوعی و ساختگی است. همه روابط اجتماعی سویه‌های انسانی و طبیعی دارند، و بالعکس. (پاول، ۲۰۱۳، ۲۰۸-۱۸۷؛ پاول و دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۰) این دیدگاه جامعیتی هستی‌شناسانه دارد، یعنی هر موجودیتی را می‌توان بدین شیوه مفهوم‌پردازی کرد و از تناقض‌های برآمده از

1. the social
2. social ties
3. the collective
4. the societal

۴. دانش از منظر هستی‌شناسی مسطح: یک چارچوب شناختی عمیقاً رابطه‌ای همکاری‌رشته‌ای^۱

اگر هستی‌شناسی می‌پرسد «واقعیتی که وجود دارد و باید بشناسیم چیست؟»، پرسش شناخت‌شناسی این است که «در مورد آن چه چیزی می‌توانیم بدانیم؟»، و روش‌شناسی می‌گوید «چگونه و با چه روندی می‌توانیم به چنین دانشی/شناختی دست یابیم؟» (هی، ۲۰۰۲، ۶۲-۶۴؛ بلیکی، ۲۰۰۳، ۱۶؛ وودوارد و همکاران، ۲۰۰۹، ۳۹۶) شناخت‌شناسی، «فلسفه یا نظریه دانش» بر اساس موضعی هستی‌شناختی است (وگنر و همکاران، ۲۰۱۲، ۲۷۰) و بر «مفروضات ما درباره ویژگی‌های دانش/شناخت درباره واقعیت ممکن» دلالت دارد. در اینجا مقصود از روش‌شناسی «روش‌شناسی شناخت»^۲ و بحثی شناخت‌شناسانه است؛ یعنی راه‌وروش شناخت یک موضوع که به مواضع فلسفی هستی‌شناسانه درباره واقعیت و شناخت‌شناسانه درباره دانش بازمی‌گردد (سیدی‌فرد، ۱۴۰۰، ۷۸-۷۷؛ ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۴، ۷). «روش‌شناسی، پروگرامی است درباره این که چگونه باید جهان را مطالعه کرد»^۳ و شناخت (آرچر، ۱۹۹۵، ۱۵۹). مسائل بنیادینی همچون ماهیت، منشأ یا منبع، و امکان و حدود دانش/شناخت مسائلی شناخت‌شناسانه‌اند (فرج‌زاده و سرمدی، ۱۳۹۸). پرداختن به منطق و قواعد شکل‌گیری دانش/شناخت نیز امری روش‌شناختی است.

در اینجا پرسش اصلی این است که بر اساس هستی‌شناسی مسطح، دانشی که راجع به واقعیت می‌توانیم بدانیم چه ویژگی‌هایی دارد (شناخت‌شناسی) و چگونه حاصل می‌شود (روش‌شناسی). برای پاسخ به این پرسش سعی بر آن است تا سنجه‌های شناختی عام

1. co-disciplinary, deep relational epistemic framework

^۲ در مقابل، «روش‌شناسی انجام پژوهش» به «منطق یا راهبرد انجام پژوهش» (بلیکی، ۲۰۰۰، ۱۰-۸؛ ۲۰۰۳، ۷) گفته می‌شود که ابزار و فنون انجام پژوهش را دربرمی‌گیرد.

^۳ به‌عنوان مثال، آرچر (۲۰۱۰، ۲۰۶) رهیافت مورفوتیک خود در باب نظریه‌پردازی ساختار-عاملیت را یک چارچوب روش‌شناختی می‌داند.

ماهیت، منشأ، حدود، و راه‌وروش حصول دانش/شناخت) و گزاره عام «سوژه-ابژه-واسطه‌های فرضی مابین»، از دیدگاه عمیق‌ارابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح مورد چپ‌نشین و بازسازماندهی قرار گیرد تا یک چارچوب شناختی جامع بسط یابد.

۱-۴. بازتعریف عمیق‌ارابطه‌ای دانش بر مبنای گزاره نخست؛ «سوژه-ابژه-واسطه‌های مابین»

بازتعریف عمیق‌ارابطه‌ای «ابژه» و «سوژه». ابژه و سوژه از دیدگاه عمیق‌ارابطه‌ای خود موجودیت‌هایی باهم‌کنشی و همچنین در باهم‌کنش با یکدیگرند. بسته به حوزه مورد پژوهش، ابژه مورد‌شناسایی به صورت عمیق‌ارابطه‌ای بازتعریف می‌شود. به‌عنوان مثال در انتظام برنامه‌ریزی فضایی، «فضا» به‌مثابه «ابژه مورد‌مطالعه» به صورت «فضای رابطه‌ای» مطرح می‌شود که ابعاد درهم‌تنیده ذهنی فردی (مانند خاطرات شخصی از یک فضا)، ایده‌ای اجتماعی (مانند ابعاد گفتمانی و فرهنگی در آن فضا)، و مادی (مانند نمودهای کالبدی فضا) دارد. این مثال در بند ۵ به تفصیل پی گرفته می‌شود. آنچه در بازاندیشی عمیق‌ارابطه‌ای دانش/شناخت اهمیت به‌سزایی می‌یابد، بازاندیشی «سوژه» یا «عاملیت انسانی» است.

نظریه‌هایی همچون پساساختارگرایی جریان اصلی و نظریه‌های برهم‌کنشی مانند ساخت‌یابی و مورفوژنتیک «سوژه» را صرفاً دارای بعدی ذهنی و معادل «قوه بازاندیشی آگاهانه» در نظر می‌گیرند (بورکیت، ۲۰۱۵، ۱؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۱۱۱). اما بسیاری از نظریه‌های عمیق‌ارابطه‌ای^۱ از آنجایی که هر موجودیتی را دارای ابعاد ایده‌ای و مادی می‌دانند، «سوژه» (یا عاملیت انسانی) را نیز به صورت برابری «درک‌ودریافت‌های درهم‌تنیده ذهنی و بدنمند در بستری خاص» مفهوم‌پردازی می‌کنند. «بعد ذهنی سوژه» همان «قوه تأمل بازاندیشانه یا بازاندیشی آگاهانه یا شناختی»^۲ است. «بعد بدنمند سوژه» ویژگی‌هایی را دربرمی‌گیرد که منشأ آن‌ها

۱. همچون: (لوریمر، ۲۰۰۵، ۹۱-۸۴؛ بورکیت، ۲۰۱۵، ۱۵-۱۳؛ مک‌کورمک، ۲۰۰۵، ۱۲۲؛ پلیزنت، ۱۹۹۹، ۱۷۲؛ دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۶۸؛ فلیتوود، ۲۰۰۸؛ بورکیت، ۲۰۱۵؛ تریفت، ۲۰۰۷؛ هابرد و کیچن، ۲۰۱۱، ۶-۷ و ۴۹۶؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، فصل نخست؛ وارف، ۲۰۱۱، ۴۱۰-۴۰۹؛ سیمپسن، ۲۰۲۱، ۵۵-۵۶؛ اسمیت، ۲۰۰۳، ۶۸؛ کانمن، ۲۰۰۳؛ تریفت، ۱۹۹۷؛ کلرد، ۲۰۰۳؛ رابرتسون، ۱۴۰۰، فصل دوم)

2. "reflexive deliberation" or "conscious/cognitive reflexivity"

«تجربه‌های چندحسی بدنی/تنی»^۱ است و به آنها «فرایندهای پیش‌آگاهانه یا ناخودآگاه یا پیش‌شناختی یا پیش‌بازاندیشانه»^۲ نیز گفته می‌شود. ویژگی‌های فیزیولوژیکی یا بیولوژیکی و روان‌شناختی فردی (ویژگی‌های روان‌تنی) در این بُعد جای می‌گیرند.

در حالی که در عمده این نظریه‌ها، بدنمندی به منزله بخشی از منابع سابعکتیو دانش/شناخت مطرح می‌شود، ما استدلال می‌کنیم درک و دریافت‌های بدنی/جسمی در واقع به نوعی واسطه شناخت/دانش‌اند. زیرا معتقدیم پردازش نهایی دانش/شناخت، با قوای ذهنی انجام می‌شود و عواملی مانند گفتمان‌ها یا درک و دریافت‌های بدنی بر آن اثرگذارند. بنابراین در بند بعدی «بدنمندی» را به عنوان «واسطه فردی دانش/شناخت»، «فرهنگ و گفتمان» را به مثابه «واسطه‌های جمعی دانش/شناخت»، و «زبان» را به منزله «ابزار دانش/شناخت» معرفی می‌کنیم.

بازتعریف عمیقاً رابطه‌ای «واسطه‌های فرضی مابین». به بیان ساده، این دیدگاه معتقد است شناختی که سوژه از ایزه می‌تواند به دست بیاورد مستقیم، قطعی، یکباره، یگانه/تکینه، و فارغ از قضاوت‌های ارزشی نیست. واقعیت بیرونی مستقیماً در ذهن سوژه منعکس نمی‌شود، بلکه واسطه‌هایی (همچون فرهنگ و گفتمان) در این بین وجود دارند که -علاوه بر مواردی همچون محدودیت توان شناختی سوژه (عقلانیت محدود)- فرایند شناخت را متأثر می‌کنند. (بیون و همکاران، ۲۰۲۱، ۱۱۴؛ دوناتی، ۲۰۱۱، ۱۷۲؛ دیوئی و بنتلی، ۱۹۴۵) مثلاً تفاوت در نوع گفتمان سیاسی یا مذهبی حاکم بر یک جامعه، شناخت از ایزه یا مسئله واحد را تغییر می‌دهد.

1. embodied multisensual experiences

با تأکید رویکردهای عمیقاً رابطه‌ای بر «مادیت» (materiality)، «بدنمندی/تانگی» و دانش‌های منتج از آن اهمیتی ویژه می‌یابند. به کارگیری اصطلاحاتی همچون کردار/کاربست (practice)، پرفورمانس (performance)، نقش‌آفرینی بدنی (enact)، جنبش و تحرک (movement)، تجربه‌های مستقیم (direct experiences)، تجربه‌های بدنمند (embodied experiences)، دانش‌های بدنمند (embodied knowledges)، دانش‌های عملی (practical knowledges)، دانش‌های پرفورماتیو (performative knowledges)، کردارهای مبتنی بر عادت (habitual practices)، تجربه‌های زیسته (lived experiences)، تماس‌های عملی (practical contact)، عقلانیت عملی (practical intelligibility)، فهم غیرملفوظ/غیرزبانی (inarticulate understanding)، احساسات و عواطف (affects)، مسائل روحی (the spiritual)، و شهود (intuition) در متون و نظریه‌های عمیقاً رابطه‌ای، نشان‌دهنده تأکید بر مبنای مادی دانش سوژه (در کنار مبنای ایده‌ای دانش) است.

2. preconscious/unconscious/precognitive/prereflexive dimensions

تعریف این دیدگاه از واسطه‌مندی دانش/شناخت، متفاوت با واسطه‌مندی مدنظر جریان اصلی پسا ساختارگرایی است. پسا ساختارگرایان این واسطه‌ها - با عنوان «واسطه‌های بازنمایی»^۱ - را عمدتاً واسطه‌های ایده‌ای اجتماعی متأثر از روابط قدرت و مشتمل بر «گفتمان‌ها» می‌دانند که از طریق ابزار زبان بر ذهنیت‌های فردی اثر می‌گذارند و معناها، هویت‌ها و تفاوت‌ها را می‌سازند. از این رو، پسا ساختارگرایان از عنوان «کردارهای گفتمانی»^۲ استفاده می‌کنند که اشاره به «بستر مندی کنش‌های فردی در گفتمان‌ها» دارد. اما دیدگاه عمیق‌رابطه‌ای با تأکید بر «واسطه‌های شناخت» خوانش جامع‌تری از این واسطه‌ها طرح می‌کند. از این منظر، واسطه‌های شناخت علاوه بر منشأ ایده‌ای اجتماعی/جمعی (مانند فرهنگ و گفتمان)، منشأ بدنمند فردی (روان‌تنی) نیز دارند و همگی آن‌ها به لحاظ جامعه‌ای بستر مندند (داوودی و استرنج، ۲۰۰۴، ۳۷-۳۴؛ هابرد و کیچن، ۲۰۱۱، ۹). به عنوان مثال، در یک بستر اجتماعی و گفتمانی مشخص، شناخت‌هایی که افراد (تحت تأثیر فاکتورهای گوناگون روان‌تنی‌شان) از یک ابژه یا مسئله خاص دارند از فردی به فرد دیگر متفاوت، و در عین حال به هم پیوسته و مرتبط است. دانش‌های عملی و روزمره افراد، کردارهای مبتنی بر عادت، تجربه‌های زیسته، عواطف و شهود ابعادی از بدنمندی‌اند که در این دیدگاه اهمیت می‌یابند.

در مجموع در بازاندیشی دانش/شناخت بر مبنای گزاره نخست، «فرایندهای خودآگاه و ناخودآگاه فردی و جمعی» در حصول دانش/شناخت (کامن^۳، ۲۰۰۳؛ رابرتسون، ۱۴۰۰، فصل دوم؛ بورکیت، ۲۰۱۵) به رسمیت شناخته می‌شوند. بدین صورت که اگرچه «استدلال‌های خودآگاه فردی سوژه» اهمیت دارد، اما «گفتمان، فرهنگ و ساختارها به مثابه واسطه‌های جمعی» و «ویژگی‌های بدنمند به منزله واسطه‌های فردی» نیز تعیین‌کننده‌اند و بر «فرایندهای ناخودآگاه حصول دانش/شناخت» دلالت دارند.

۲-۴. بازتعریف عمیق‌رابطه‌ای دانش بر مبنای گزاره دوم؛ «تعیین‌کنندگی موضع هستی‌شناختی» بر مبنای گزاره دوم مقاله، ویژگی‌های شناختی بر اساس موضع هستی‌شناختی پژوهش تعیین

1. representational intermediaries/mediators
2. discursive practices
3. Kahneman

می‌شود. از آنجایی که موضع هستی‌شناختی این مقاله مبتنی بر «هستی‌شناسی مسطح» است، در این قسمت سعی بر آنست تا ویژگی‌های شناختی همچون ماهیت، منابع، حدود و راه‌وروش حصول دانش/شناخت از منظر این پایه هستی‌شناختی بازاندیشی شود. طبق آموزه‌های هستی‌شناسی مسطح، هم مقوله‌های کلی «واقعیت» و «دانش/شناخت»، هم «دانش/شناخت» یک عامل یا سوژه»، و هم «دانش/شناخت‌های عاملان گوناگون فردی و جمعی» در حین تفاوت، اموری عمیقاً رابطه‌مند، درهم‌تیده و بسترمندند (موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲؛ پاریاد و معروفی، ۱۳۹۳، ۵-۲). این همان ماهیت عمیقاً رابطه‌ای «دانش/شناخت»، و به عبارت دقیق‌تر، «واقعیت-شناخت‌ها» است. شناخت‌شناسی متأثر از این دیدگاه، با تأکید بر حوزه‌ها و منابع گوناگون دانشی و به‌هم‌پیوستگی و درهم‌تیدگی آن‌ها (پاریاد و معروفی، ۱۳۹۳، ۱۵)، شناخت‌شناسی‌ای همکاری‌رشته‌ای است.

این واقعیت-شناخت‌ها چندگانه، نامتقارن، بسترمند، غیرقطعی و پیش‌بینی‌اند، و پیش‌بینی‌بودن منوط به حوزه‌های هم‌ذهنی/ایده‌ای و هم‌عینی/مادی است (دپلتو، ۲۰۱۳، ۱۷۶؛ الدرواس، ۲۰۱۰، ۱۰۸؛ آرچر، ۲۰۱۰، ۲۰۶؛ کانمن، ۲۰۰۳؛ رابرتسون، ۱۴۰۰، فصل دوم). در اینجا قیاس (نا)پذیری شناخت‌ها مطرح نیست و آنچه اهمیت می‌یابد «رابطه‌مندی» و «شدت/قدرت رابطه‌مندی» دانش/شناخت‌هاست. به عنوان مثال، دانش/شناخت از مفاهیمی همچون «عدالت»، «پیشرفت»، و «آزادی» که ارزش‌هایی مورد قبول همگان‌اند، مطلق نیست (دیکسون و جونز، ۲۰۰۴، ۹۵)؛ بلکه این مفاهیم «واقعیت-شناخت»‌هایی‌اند که خوانش‌های متعددی از آن‌ها طرح می‌شود. هر یک از این خوانش‌ها در یک بستر جامعه‌ای چنان‌چه از شدت رابطه‌مندی بیشتری برخوردار باشد (همچون حمایت‌گفتمان‌های مسلط ایدئولوژیک و دانشگاهی، برخورداری از منابع مادی و ایده‌ای حکومت، پشتیبانی فرهنگی و خرد جمعی و امثالهم) قدرت بیشتری می‌یابد و در دوره‌ای معین مسلط می‌شود. به عبارتی، هنگامی که خوانش خاصی از دانش بر سایر خوانش‌ها تفوق می‌یابد، این امر نه به دلیل ابتدای آن خوانش بر حقیقت مطلق، بلکه به سبب قدرت و شدت شبکه‌مندی آن خوانش است.^۱

۱. برای ذکر مثال ملموس‌تری در این زمینه، می‌توان به دانش/شناخت از مفهوم «جنسیت» اشاره کرد. اگرچه ممکن است در ابتدای امر جنسیت مفهومی مطلق بنماید، اما در واقع ابعاد گوناگونی دارد و نوعی واقعیت-شناخت درهم‌تیده در یک بستر

در این دیدگاه طیف گسترده‌ای از منابع دانش (از جمله دانش‌های ضمنی و شهودی) به رسمیت شناخته می‌شوند (بولنز، ۲۰۲۱، ۱۰). این منابع هم در حوزه سابعکتیو/ذهنی/درونی و هم در حوزه آبجکتیو/عینی/بیرونی قرار دارند. منابع حوزه سابعکتیو نه تنها استدلال‌های خودآگاه فردی و بازاندیشی تاملی، بلکه فرایندهای ناخودآگاه فردی (مانند تجربه‌های بدنمند، دانش‌های عملی و ضمنی، کردارهای مبتنی بر عادت، تجربه‌های زیسته، عواطف، شهود، و هرگونه درک و دریافت‌های ناشی از ویژگی‌های روان‌تنی) و ناخودآگاه جمعی (همچون ساختارها، فرهنگ و گفتمان) را شامل می‌شود که همه آن‌ها ابعاد ذهنی-بدنی دارند. در حالی که غالباً تصور می‌شود «تفکر استدلالی آگاهانه» منشأ شناخت است، اما پژوهش‌های نظام‌مند نشان می‌دهند که اغلب تفکرها و کنش‌های انسانی منشائی «شهودی و ناخودآگاه» دارند و کاملاً وابسته به بستر جامعه‌ای‌اند (کانمن، ۲۰۰۳، ۱۴۵۰ و ۱۴۶۹-۱۴۶۷؛ لاتور، ۲۰۰۵، ۵۰-۴۴؛ رابرتسون، ۱۴۰۰، فصل دوم؛ بورکیت، ۲۰۱۵، ۸-۹ و ۱۴). منابع دانشی حوزه آبجکتیو نیز مربوط به ویژگی‌های دنیای واقعی پیرامون و بستر بیوفیزیکی است (داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، ۳۵-۳۴). بنابراین نه تنها بر ایند

نهایی دانش، بلکه فرایندهای شکل‌گیری و شونده‌های آن‌ها نیز اهمیت می‌یابد.

از منظر هستی‌شناسی مسطح، عقلانیت امری محدود، رابطه‌ای، و بسترمند (روبرتس، ۲۰۰۱، ۵۴۹؛ سیمپسن، ۲۰۲۱، ۱۹۶) و آمیخته با سوگیری‌های ارزشی است. حدود دانش غیرقطعی، همواره تغییر یابنده، و پویاست (پاریاد و معروفی، ۱۳۹۳، ۶-۴). پژوهشگر باید به کمک روش‌های ترکیبی (سیدی‌فرد، ۱۴۰۰، ۹۰)، به فهم رابطه‌ای دانش/شناخت و مؤلفه‌های فضا-زمان‌مند آن بپردازد. هدف شناخت، «فهم رابطه‌ای واقعیت-شناخت»، و به عبارت بهتر، «فهم رابطه‌ای منابع سابعکتیو/ذهنی/ایده‌ای و منابع آبجکتیو/عینی/مادی دانش در بستر فضا-زمانی» است. چنین شناختی نیازمند بسط یک روش‌شناسی عمیقاً رابطه‌ای منسجم

جامعه‌ای است. از این دیدگاه مفهوم جنسیت امری فضا-زمان‌مند و دارای ابعاد بدنی/جسمی، ساختاری، فرهنگی و گفتمانی است. این مفهوم بسته به گفتمان‌های مسلط ایدئولوژیک و سیاسی تغییر می‌کند، و شرایط زمانی و اقلیمی و امثالهم بر آن تأثیر می‌گذارد. کماینکه مفهوم «جنسیت زنانه» در اقلیم شمالی در قیاس با اقلیم کویری ایران، یا در ۲۰۰ سال گذشته در قیاس با زمان کنونی، یا در شرایط رژیم سکولار در قیاس با رژیم ایدئولوژیک و مذهبی، کاملاً متفاوت و در عین حال رابطه‌مند است. بنابراین برتری یافتن خوانش خاصی از مفهوم جنسیت، کاملاً وابسته به شدت رابطه‌مندی و قدرت آن خوانش است و حقیقتی مطلق درباره آن وجود ندارد.

و نوین است (سیمپسن، ۲۰۲۱، ۱۹۶) به‌گونه‌ای که بتواند به بازسازماندهی و چینش این روابط کمک کند. چنان‌که دیوئی و بنتلی (۱۹۴۵، ۲۲۹؛ ۱۹۴۶، ۵۰۵) با عنوان «روش سازماندهی»، لاتور (۲۰۰۵) با عنوان «چینش»^۱ و «بازهمبندی»^۲، فرکلاف (۲۰۱۰) با عنوان «رویگرد دیالکتیکی-رابطه‌ای»^۳، و لا (۲۰۰۴) به نقل از شریف‌زاده، (۱۴۰۰، ۱۳۰ و ۱۳۷) با عنوان «همبندی روش»^۴ از این روش‌شناسی یاد می‌کنند. «چینش یا همبندی» نه به معنای توصیف محض، و نه به معنای کشف نیروهای علی است (لاتور، ۲۰۰۵، ۱۳۶)، بلکه «دلالیت بر این دارد که کار روش [شناسی]... ساختن روابط است» (شریف‌زاده، ۱۴۰۰، ۱۳۰). چنین روش‌شناسی‌ای پروگرامی برای نشان دادن «راه‌روش اتصال» چیزهای رابطه‌مند و ناهمگن برای فهم بهتر واقعیت است. این پروگرام امری انتزاعی-انضمامی و تعمیمی-بسترمند^۵ (جیساپ، ۲۰۰۱، ۱۲۱۶؛ اوسرام^۶، ۲۰۰۵، ۲۸ و ۱۶-۱۱) است؛ بدین معنا که پروگرامی عام و زبانی فرانظریه‌ای برای چینش نحوه‌ی رابطه‌مندی درونی و بیرونی موجودیت‌هایی مانند سوژه یا عاملیت محسوب می‌شود، که به‌کارگیری آن در موقعیت‌های خاص دانش/شناخت بسترمند را فراهم می‌آورد. سازماندهی چنین چارچوب روش‌شناختی یکپارچه‌ای در حوزه‌های دانشی به‌هم‌پیوسته، می‌تواند گامی مؤثر در جهت رفع آشفتگی‌های روشی همکاری‌رشته‌ای و شکل‌گیری فرارشته‌ها (فرکلاف، ۲۰۱۰) باشد.

۳-۴. یک چارچوب شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی عمیقاً رابطه‌ای

با مفهوم‌پردازی دانش/شناخت از منظر دو گزاره بالا، و بازسازماندهی و سنتز چینی‌سازی آن‌ها، مؤلفه‌های شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی عمیقاً رابطه‌ای از دیدگاه هستی‌شناسی مسطح به صورت زیر استخراج می‌شود. برای روشن‌تر شدن بحث، این مؤلفه‌ها در قیاس با پیش‌فرض‌های شناختی دو سنت اصلی طبیعت‌گرایی و ضدطبیعت‌گرایی^۷ قرار گرفته‌اند. نکته

1. deployment
2. reassembling
3. dialectical-relational approach
4. method assemblage
5. idiographic-nomothetic
6. Ostrom

۷. برای اطلاعات بیشتر درباره این دو سنت نگاه کنید به: (نیونوهیس و اسمیت، ۲۰۱۲؛ وگنر و همکاران، ۲۰۱۲؛ چیلیسا و کاولیج، ۲۰۱۲؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹؛ باسکار، ۱۹۹۸؛ آرچر، ۲۰۰۲؛ دیکسون و جونز، ۲۰۰۴؛ لاکلاو و دوناتی، ۱۹۹۰؛ دوناتی،

قابل ذکر این که دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح، با مهیا نمودن بنیان‌های فلسفی- نظری مستحکم برای به رسمیت شناختن انواع گوناگون منابع دانشی درهم‌تنیده عینی و ذهنی (اعم از تفکر آگاهانه، حواس، شهود، تجربه و امثالهم)، همپوشانی قابل توجهی با مباحث علوم شناختی دارد که در دوران کنونی به‌عنوان انقلابی در حوزه‌های دانشی مطرح است. این دیدگاه با به رسمیت شناختن مادیت و بدنمندی عاملان انسانی، کاملاً همسو با «انقلاب دوم علوم شناختی» در آغاز هزاره جدید با محوریت «علوم شناختی بدنمند» است. پروراندن این نقطه اتصال جهت ورود مباحث علوم شناختی به هر حوزه دانشی، می‌تواند کاستی‌های ناشی از بی‌توجهی به فرایندهای شناختی عاملان انسانی را بپوشاند، بر غنای نظری آن حوزه بیافزاید، و گامی به سوی شکل‌گیری فرارشته‌ها باشد.

جدول ۱. چارچوب شناختی عمیقاً رابطه‌ای از منظر هستی‌شناسی مسطح (در قیاس با سنت‌های رقیب)

دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح	ضد-طبیعت‌گرایی (دیدگاه‌های تفسیرگرا)	طبیعت‌گرایی (واقع‌گرایی خام / محض)	سنت / دیدگاه	
			ویژگی‌ها	
میدان‌های مسطح عمیقاً رابطه‌ای ایده‌ای و مادی	ذهنیت (امر ایده‌ای)	عینیت (امر مادی)	اولویت هستی‌شناسانه	ماهیت و واقعیت
باهمکنشی (عمیقاً رابطه‌ای و شبکه‌ای)	خود-کنشی یا خود-علتی (ذات‌گرا، سلسله‌مراتبی و دوگانه‌انگار)	خود-کنشی یا خود-علتی (ذات‌گرا، سلسله‌مراتبی و دوگانه‌انگار)	نوع سازماندهی دیدگاه	
واقعیت امری درهم‌تنیده با شناخت است. واقعیت به منزله برابری باهمکنش‌های عینی/بیرونی و ذهنی/درونی. واقعیت به‌مثابه فکت‌های پیش‌ایندی چندگانه و به‌هم پیوسته.	دسترسی به واقعیت بیرونی غیرممکن است. واقعیت همان شناخت‌های متکثر، قیاس‌ناپذیر و ازهم‌مجزای سوژه‌هاست. واقعیت به‌منزله امری درونی و ذهنی. واقعیت به‌مثابه فکت‌های نسبی متعدد و مجزا.	واقعیت به‌مثابه امری بیرونی، قطعی و معین، بالفعل، ازپیش موجود و مستقل از سوژه. واقعیت به‌منزله یک حقیقت مطلق.		
پیش‌ایندی، چندگانه و نامتقارن، ناهمگن و به‌هم پیوسته/متصل بودن، فضا‌زمان‌مندی/بسترمندی	نسبی، متکثر و متنوع، منفصل بودن، موردی بودن	ضروری‌الوجود بودن (ضرورت)، یگانگی/تکینگی، همگنی، عام بودن	مشخصه‌های واقعیت	

۲۰۱۱؛ شریف‌زاده، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰؛ موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲، شجاعیان و طاهری، ۱۴۰۰؛ پاریاد و معروفی، ۱۳۹۳؛ هابرد و کیچن، ۸، ۲۰۱۱؛ سیمپسن، ۲۰۲۱؛ لیلی، ۲۰۱۱؛ انصاری و پرتوی، ۱۳۹۷).

دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح	ضد-طبیعت‌گرایی (دیدگاه‌های تفسیرگرا)	طبیعت‌گرایی (واقع‌گرایی خام / محض)	سنت / دیدگاه ویژگی‌ها
درهم‌تیدگی واقعیت-شناخت: بخشی از واقعیت امری ذهنی/ایده‌ای و بخشی از آن امری عینی/امادی است.	واقعیت مترادف با شناخت: واقعیت همان شناخت‌های متکثر و متنوع و مجزای سوژه‌هاست.	واقعیت در برابر شناخت: واقعیت مطلق و یگانه بیرونی باید توسط سوژه‌ها کشف شود.	نسبت واقعیت و دانش / شناخت
رابطه‌مندی عمیق هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی	تقدم شناخت‌شناسی بر هستی‌شناسی (شناخت مقدم بر واقعیت)	تقدم هستی‌شناسی بر شناخت‌شناسی (واقعیت مقدم بر شناخت)	تقدم هستی‌شناسی یا شناخت‌شناسی
عمیقاً رابطه‌ای، پیشاپذیری، چندگانه و درهم‌تنیده و ناهمگن، آمیخته با قضاوت‌های ارزشی، قیاس‌ناپذیری از جهت حقیقت و کذب، و قیاس‌پذیری از جهت شدت رابطه‌مندی.	برساخته، نسبی، متکثر و مجزای، دارای سوگیری‌های ارزشی، قیاس‌ناپذیر و غیر قابل تعمیم	مطلق، ثابت و قطعی، یگانه و واحد، بی‌طرفانه و فارغ از ارزش، قابل تعمیم و قیاس‌پذیر از جهت حقیقت و کذب	ماهیت دانش / شناخت
درهم‌تیدگی آبجکتیو/عینی/بیرونی و سابجکتیو/ذهنی/درونی	صرفاً سابجکتیو/ذهنی/درونی	صرفاً آبجکتیو/عینی/بیرونی	متبع یا منشأ دانش / شناخت
ایژه‌های بیرونی بازنمایی‌شده (با واسطه‌های فردی و جمعی) در ذهن سوژه	ایژه به مثابه برساخته‌ای ذهنی. تمرکز بر ایژه‌های درونی‌شده معنمند/ذهنی.	یک ذات مستقل بیرونی و حقیقتی مطلق	تلقی از ایژه
به مثابه موجودیتی عمیقاً رابطه‌ای (که برابری «ذهنیست خودآگاه» و «واسطه‌های ناخودآگاه اجتماعی و بدنمندی» است)، دارای سوگیری‌های ارزشی، و عقلانیت رابطه‌ای محدود. تأکید بر سوژه/عاملیت فردی و جمعی	به مثابه یک ذات مستقل، دارای سوگیری‌های ارزشی، و عقلانیت نسبی محدود. تأکید بر سوژه/عاملیت فردی.	به مثابه یک ذات مستقل، بی‌طرف، و دارای عقلانیت مطلق نامحدود/ابزاری. تأکید بر سوژه/عاملیت فردی.	تلقی از سوژه
رابطه‌مندی عمیق و واسطه‌مند سوژه-ایژه.	این همانی ایژه با سوژه.	رابطه مستقیم یک‌طرفه و بی‌واسطه سوژه با ایژه.	مفهوم‌پردازی رابطه سوژه-ایژه
واسطه‌مندی دانش/شناخت: اعتقاد به واسطه‌های ایده‌ای	به واسطه‌های شناخت توجهی ندارد زیرا صرفاً بر حوزه	بی‌واسطگی دانش/شناخت: اعتقاد به کشف مستقیم و	تلقی از واسطه‌های دانش / شناخت

دیدگاه عمیقاً رابط‌های هستی‌شناسی مسطح	ضد-طبیعت‌گرایی (دیدگاه‌های تفسیرگرا)	طبیعت‌گرایی (واقع‌گرایی خام / محض)	سنت / دیدگاه ویژگی‌ها
جمعی (مانند ساختارها، فرهنگ و گفتمان) و واسطه‌های بدن‌مند فردی؛ شناخت واسطه‌مند.	برساخت‌های پنهان ذهنی و روان‌شناختی تمرکز دارد.	انعکاس آینه‌وار واقعیت؛ باز-نمایی بی‌واسطه ^۱ .	(واسطه‌های مابین سوژه-اپژه)
دانش/شناخت به‌منزله یک فرایند ذهنی-عینی پیشنهادی	دانش/شناخت همچون یک فرآورده ذهنی نسبی	دانش/شناخت به‌مثابه یک فرآورده عینی قطعی	دانش / شناخت
غیرقطعی، پویا و پیشنهادی	احتمالاتی و نسبی	ازپیش مفروض و قطعی	حدود دانش / شناخت
مفهوم‌پردازی عمیقاً رابط‌های واقعیت-شناخت با استفاده از بسط پروگرام‌های همبندی/چینشی ^۲ عام (برای به‌کارگیری آن در بستری خاص) در حوزه‌های دانشی همکاری‌رشته‌ای	تفسیر موردی و قیاس‌ناپذیر معنای امر ذهنی با محوریت حوزه‌های دانشی روان‌شناختی	کشف و تحلیل قوانین علی‌عام با استفاده از بسط پروگرام‌های توضیحی قطعی در حوزه‌های دانشی تخصصی و تکرشته‌ای	راه‌وروش شناخت واقعیت؛ تک‌رشته‌گی یا همکاری‌رشته‌گی
ترکیب روش‌های کمی و کیفی	معمولاً کیفی مانند روان‌کاوی ذهنیت ^۳ و قوم‌نگاری	معمولاً کمی مانند طرح‌های پیمایشی و تحلیل آماری. استفاده از ابزارهایی مانند تصاویر، فیلم‌ها و نقشه‌ها برای باز-نمایی واقعیت	ابزارهای شناخت
فهم رابط‌های «کردارهای گفتمانی و بدن‌مند» کشرگان فردی و جمعی در بستر جامعه‌ای و بیوفیزیکی خاص.	تفسیر موردی معنای نهفته در رفتارهای عاملان فردی.	کشف و استخراج قواعد عام جهان (علت‌ها) برای توضیح و پیش‌بینی	وظیفه پژوهشگر

۵. دلالت‌هایی برای برنامه‌ریزی فضای

حوزه‌های دانشی تک‌رشته‌ای مبتنی بر تفکیک غیرواقعی امور به‌هم‌پیوسته‌اند و بایستی به صورت عرصه‌هایی همکاری‌رشته‌ای بازتعریف شوند. (نجاریان، ۱۳۹۵؛ شریف‌زاده، ۱۴۰۰؛ رابرتسون، ۱۴۰۰، ۸-۷ و ۲۹؛ ابراهیمی کوشک‌مهدی، آهنچیان و حسینقلی‌زاده،

1. unmediated re-presentation
2. assemblage/deployment programs
3. psychoanalysis of subjectivity

۱۴۰۰؛ فاضلی و کوشکی، ۱۳۹۵؛ بابادی، شعبانی ورکی، امین خندقی، و کرمی، ۱۳۹۷) همچنین حوزه‌های همکاری‌رشته‌ای شناخته‌شده (همچون انتظام برنامه‌ریزی فضایی) نیز عموماً مبتلا به کاستی‌های متعددی مانند شکاف‌های التقاطی نظری و عدم تعریف یک چارچوب روش‌شناختی منسجم بر مبنای بنیان فلسفی معتبر برای همکاری‌های دانشی‌اند. (دانشپور، ۱۳۸۷، ۲۵-۲۲؛ شریف‌زادگان و ملک‌پوراصل، ۱۳۹۵، ۶؛ نبوی، ۱۳۹۵، ۹۲-۹۱) به‌کارگیری دیدگاه عمیقاًرابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح برای بازاندیشی دانش در حوزه‌های هم‌تکرشته‌ای و هم‌همکاری‌رشته‌ای موجود می‌تواند پاسخگو به رفع چنین کاستی‌هایی باشد (موسوی خورشیدی و شریف‌زادگان، ۱۴۰۲).

«برنامه‌ریزی» یا به عبارت دقیق‌تر «برنامه‌ریزی فضایی» (مانند برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، و امثالهم) به‌عنوان انتظامی که با واقعیت‌های چندبعدی انسانی و جامعه‌ای سروکار دارد، حوزه‌ای همکاری‌رشته‌ای است که در دوران کنونی هم در سطح جهانی و هم در ایران در معرض انتقادهای متعددی^۱ است. انتقادهای عمدتاً مربوط به فهم ناقص از میدان نیروهای متعدد و به‌هم‌پیوسته عرصه مورد برنامه‌ریزی، نادیده‌انگاری نامعلومی‌ها و پویایی‌ها و بسترمندی آن، بی‌توجهی به مسائل عملی و چالش‌های جامعه‌ای کنونی، و ضعف پایه‌های فلسفی برنامه‌ریزی برای پرداختن به این موارد است. در مواجهه با این مسائل نیز عمدتاً بر نصیحت‌های کلی همچون «لزوم توجه به بستر نهادی، ساختارها و فرهنگ، سازوکارهای قدرت و سیاسی بودن، گفتمان‌ها، عاملان گوناگون دخیل در عرصه مورد برنامه‌ریزی، اقلیم و مقتضیات محلی، فرایندهای جهانی‌شدن، عدم قطعیت‌ها و پویایی‌ها، بین‌رشته‌ای بودن برنامه‌ریزی و امثالهم» (صرافی، ۱۳۹۴؛ پورجعفر، شاه‌حسینی و آهنی، ۱۳۹۵؛ بحرینی و فلاح‌منشادی، ۱۳۹۴؛ شریف‌زادگان، ۱۳۹۴؛ طالبی، حبیب و اعتصام، ۱۳۹۶) تأکید می‌شود بدون اینکه روش‌شناسی درک و مواجهه با این عوامل و نحوه ارتباط آن‌ها با یکدیگر مشخص شود (الکساندر^۲، ۱۹۹۴، ۳۵۰). به‌کارگیری دیدگاه عمیقاًرابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح برای بازاندیشی دانش برنامه‌ریزی می‌تواند به‌طور

۱. از جمله نگاه کنید به: (بولنز، ۲۰۲۱؛ بیون و همکاران، ۲۰۲۱؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹؛ الکساندر، ۱۹۹۸، ۱۹۹۴، ۲۰۰۲؛ سلیت، ۲۰۱۲؛ فاینشتاین، ۱۳۹۹؛ انصاری و پرتوی، ۱۳۹۷؛ طالبی، حبیب و اعتصام، ۱۳۹۶؛ دانشپور، ۱۳۹۲)
2. Alexander

قابل توجهی پاسخگو به کاستی‌ها و دغدغه‌های پیش‌گفته باشد. اگرچه کوشش‌هایی پراکنده برای ورود تفکر رابطه‌ای به برنامه‌ریزی فضایی انجام شده و هیلی (۲۰۰۶) از پیشروان این امر است، اما عمدتاً به پایه‌های هستی‌شناسانه، شناخت‌شناسانه و روش‌شناختی آن پرداخته نمی‌شود (بولنز، ۲۰۲۱، ۷). اتخاذ دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای بر پایه هستی‌شناسی مسطح می‌تواند تمامی مؤلفه‌های شناختی برنامه‌ریزی را به‌طور جامع و منسجم در ارتباط با یکدیگر مفهوم‌پردازی کند. در این قسمت به‌طور اجمالی بیان می‌شود که این دیدگاه چگونه و به چه ترتیبی می‌تواند به چنین بازنمایشی‌ای کمک کند.

از مهمترین راه‌آورد‌های به‌کارگیری این دیدگاه، غنای درک از «سوژه یا عاملیت برنامه‌ریزی» و ابعاد آن است. در تلقی کنونی برنامه‌ریزی، خواه در دیدگاه‌های مدرنیستی و طبیعت‌گرایانه و خواه در پارادایم ارتباطی، «عاملیت برنامه‌ریزی» عملاً به «متخصصان حرفه‌ای و برنامه‌ریزان فردی» تقلیل می‌یابد (داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، فصل نخست؛ الکساندر، ۲۰۰۰، ۲۴۹-۲۴۷؛ الکساندر، ۱۹۹۸، ۳۰۴-۳۰۳). این دیدگاه‌ها موجب نوعی برنامه‌ریزی-محوری و غفلت از سایر عاملان و کنشگران برنامه‌ریزی می‌شود. در حالی که از منظر عمیقاً رابطه‌ای، «سایر عاملان فردی» (همچون استفاده‌کنندگان روزمره فضاهای مورد برنامه‌ریزی) به‌ویژه در مقیاس خرد/محلی، تأثیرهای شگرفی بر تصمیم‌های برنامه‌ریزی دارند و عامل برنامه‌ریزی محسوب می‌شوند. همچنین از این دیدگاه، «عاملان فردی» فقط بخشی از عاملیت برنامه‌ریزی را شکل می‌دهند و صرفاً در ارتباط با «عاملان جمعی رسمی و غیررسمی»^۱ است که می‌توانند عمل کنند؛ زیرا برنامه‌ریزی اساساً کنشی جمعی برای تخصیص منابع کمیاب اجتماعی (از جمله حقوق استفاده از زمین و فضا)، تأمین کالاهای/خیر عمومی^۲، کاهش تضاد منافع، و نظم‌بخشی اجتماعی است (الکساندر، ۲۰۱۵، ۸-۵؛ الکساندر، ۲۰۰۲ و ۲۰۱۰؛ دانشپور، ۱۳۸۷، ۱۶-۱۱ و ۶۵؛ تیتز^۳، ۲۰۰۷، ۲۳ و ۲۷؛ ویستر^۱، ۲۰۰۵، ۷). «عاملان جمعی رسمی» اعم از واحدهای

۱. «عاملان جمعی» در واقع می‌توانند در کنشی جمعی، اهدافی مشترک تعیین کنند، عمل‌های مؤثر برای دستیابی به آن اهداف انجام دهند، سیاست‌ها و پروژه‌های موردتوافق را اجرا کنند، و بدین ترتیب قدرت تعیین و اجرای تصمیم‌های برنامه‌ریزانه دارند.

2. public good

3. Teitz

سازمانی، سازمان‌ها، و شبکه‌های بین‌سازمانی که برنامه‌ریزان فردی در آن‌ها قرار می‌گیرند، و همچنین «عاملان جمعی غیررسمی» همچون گروه‌های مهاجران، حاشیه‌نشینان، سازمان‌های مردم‌نهاد، و فرقه‌های مذهبی‌اند. چنان‌که دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای نیز به درستی اذعان دارد، عاملان فردی و جمعی برنامه‌ریزی کاملاً به هم پیوسته و درهم‌تنیده‌اند.

علاوه بر این، این دیدگاه به «مفهوم‌پردازی سوژه یا عاملیت فردی» در برنامه‌ریزی کمک می‌کند. رویکردهای برنامه‌ریزی معاصر به‌ویژه پارادایم ارتباطی، به‌طور ضمنی برنامه‌ریز را عاملی فرض می‌کنند که بر اساس دانشی تخصصی آگاهانه تصمیم می‌گیرد و باید از بالا بر فرایندهای ارتباطات بین‌فردی نظارت داشته باشد. این در حالیست که برنامه‌ریزان در واقع نه درباره سازوکارهای شناختی خود و نه درباره فرایندهای شناختی سایر عاملان آگاهی لازم را ندارند. این رویکردها پویایی‌ها و پیچیدگی‌های فرایندهای شناختی فردی و جمعی را ساده‌سازی می‌کنند، به روش‌شناسی چگونگی شکل‌گیری روابط عاملان نمی‌پردازند، و در این موارد صرفاً به توصیه‌های لفاظانه کلی بسنده می‌کنند. این مهم است که برنامه‌ریزان بیاموزند چه عواملی بر شکل‌گیری تفکر، عمل، و کردار آنها و سایر عاملان تأثیرگذار است.

از دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای، عاملیت فردی هم «بُعد جسمی/بدنمند» دارد و هم «بُعد ذهنی»، هم «درک‌ودریافت‌های خودآگاه» دارد و هم «درک‌ودریافت‌های ناخودآگاه مبتنی بر تجربه و حواس». بنابراین «شرایط بدنی/جسمی عاملان استفاده‌کننده از فضاهای موردبرنامه‌ریزی» مهم است: این عاملان کودک‌اند، جوان، یا سالمند؟ زن هستند یا مرد؟ سالم‌اند یا معلول؟ ویژگی‌های روانی و تیپ غالب شخصیتی آن‌ها چیست؟ علاوه بر این، ذهنیت‌های ناخودآگاه جمعی آن‌ها (متأثر از واسطه‌های ایده‌ای از قبیل هنجارهای فرهنگی و گفتمان‌ها) به چه صورت است. این تعیین‌کننده است که عاملان در چه بستر جامعه‌ای زندگی می‌کنند. این نگرش، به درک برنامه‌ریزان فردی از پیچیدگی سازوکارهای شناختی خود نیز کمک شایانی می‌نماید. برنامه‌ریزان می‌آموزند تصمیم‌هایشان صرفاً بر اساس دانش تخصصی خودآگاه‌شان نیست (شریف‌زادگان و ملک‌پوراصل، ۱۳۹۵، ۹-۸ و ۱۱)؛

بلکه ویژگی‌های روان‌تنی و فرایندهای ناخودآگاه (از جمله دانش ضمنی و روزمره‌شان در بستر جامعه‌ای) و حتی تیپ شخصیتی آن‌ها (درون‌گرا یا برون‌گرا، شهودی یا عقلانی بودن (رابرتسون، ۱۳۹۹، فصل چهارم)) نیز می‌تواند بر تصمیم‌هایشان اثرگذار باشد. دانش تخصصی آن‌ها صرفاً بخشی از منابع دانشی است که در زندگی شهری یا فضای مورد برنامه‌ریزی وجود دارد (داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، ۳۵-۳۴). آن‌ها بدین شیوه عمیقاً درک می‌کنند هیچ چیز صلب و قطعی و یکباره نیست، بلکه همه‌چیز و حتی سازوکارهای شناختی‌شان سیال و غیرقطعی و پویاست، و تصمیم‌ها و تجویزهایشان باید به همین منوال پویا و منعطف و شناور باشد.

همچنین بر مبنای هستی‌شناسی مسطح می‌توان به بازتعریف عمیقاً رابطه‌ای «ابژه برنامه‌ریزی فضایی»، یعنی «فضا»، به صورت «فضای رابطه‌ای» پرداخت. مفهوم «فضای رابطه‌ای» بر این دلالت دارد که فضا نه ظرف ازپیش موجود و مستقل از سایر موجودیت‌ها و رویدادهاست (فضای مطلق و اقلیدسی)، و نه امری صرفاً برساخته ذهنی (فضای نسبی)، بلکه حاصل روابط و فرایندهای پویا و درهم‌تنیده ذهنی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی/بیوفیزیکی، یا به عبارت دقیق‌تر برابند فرایندهای انسانی-جامعه‌ای است (داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، ۱۳-۱۴ و ۳۵؛ دیکسون و جونز، ۲۰۰۹، ۴۰۵). نظریه «تولید فضا» ی لوفور (۱۳۹۷) اشاره به چنین مفهومی از فضا دارد. در این نظریه، فضا از میان‌کنش دیالکتیکی و مداوم سه بعد ساخته می‌شود: «فضای ذهنی» یا «فضای بازنمایی شده در ذهن» که حاصل تجربه زیسته فرد است؛ «فضای اجتماعی» یا «بازنمایی‌های فضا» که فضاهای ایده‌ای شکل‌گرفته توسط سازوکارهای قدرت-دانش، گفتمان‌ها، و متخصصان حرفه‌ای و دانشگاهی است؛ و «فضای کالبدی» یا «کاربست فضایی» که انعکاس عینی جنبه‌های مذکور در یک میدان فضایی است که از طریق حواس پنج‌گانه در زندگی روزانه دریافت می‌شود. (لوفور، ۱۳۹۷، فصل‌های نخست و دوم؛ داوودی و استرنج، ۲۰۰۹، فصل نخست؛ ناتراجان^۱، ۲۰۱۵، ۲) از این میان، «فضای ذهنی» و «فضای اجتماعی» اشاره به همان درک و دریافت‌های ناشی از واسطه‌های «روان‌تنی» و «فرهنگی-گفتمانی» عاملان دارد.

«فضای کالبدی» نیز همان بستر بیوفیزیکی است که فضای ذهنی و فضای اجتماعی در آن شکل می‌گیرند. این همان درهم‌تنیدگی ابژه-سوژه یا واقعیت-شناخت در دیدگاه عمیقاًرابطه‌ای است. یک جنبه مهم دیگر در فضای رابطه‌ای، «درهم‌تنیدگی فضا-زمان» است؛ «فضا» در «زمان» واقع نمی‌شود، بلکه «فضا-زمان» به‌هم پیوسته‌اند. یعنی هر فضایی، زمان خاص خودش را دارد و برآیند مناسبات دوران خودش است. فضاهاى شهری قدیمی یا تاریخی هرگز در دوران کنونی قابل تکرار نیستند زیرا آن فضاها محصول مناسبات اجتماعی و حتی اقلیمی دوران خود بودند.

همچنین از دیدگاه عمیقاًرابطه‌ای، «بستر جامعه‌ای» امری تعیین‌کننده در برنامه‌ریزی فضایی است. به عبارتی، «بستر بیوفیزیکی، گفتمانی، و ساختاری-نهادی^۱» هم بر درک و دریافت‌ها و عمل‌عاملان برنامه‌ریزی اثرگذار است و هم بر جایگاه نهاد برنامه‌ریزی^۲ (اوسرام، ۲۰۰۵، فصل نخست؛ ویلیامسون، ۲۰۰۰، ۶۰۰-۵۹۶؛ شریف‌زادگان و ملک‌پوراصل، ۱۳۹۵، ۱۳). به‌عنوان مثال، بستر ساختاری و گفتمانی لیبرال و لیبرال‌دموکراسی و کمونیستی، یا متمرکز توتالیتیه و غیرمتمرکز دموکرات، یا ایدئولوژیک و سکولار، به‌طرز متفاوتی هم بر درک و دریافت‌ها و عمل‌عاملان برنامه‌ریزی اثرگذارند و هم بر جایگاه و نقش نهاد برنامه‌ریزی در آن جامعه. دیدگاه عمیقاًرابطه‌ای هستی‌شناسیِ مسطح با به‌رسمیت شناختن عوامل گوناگون دخیل در برنامه‌ریزی فضایی، لحاظ نمودن بسترمندی و روابط پویای آن‌ها، و مفهوم‌پردازی شدت اثرگذاری هرکدام از این عوامل، می‌تواند دانش توصیفی/چپستی برنامه‌ریزی را غنا بخشد و بر این اساس بر عملی‌ترشدن تجویزهای برنامه‌ریزی اثرگذار باشد^۳. با این حال، مفهوم‌پردازی نحوه ارتباط و اتصال این عوامل با یکدیگر بر اساس «روش‌شناسی همبندی/چپنشی» نیازمند نوشتاری مجزا و تفصیلی است. ما در مقاله آتی خود، به تدوین یک چارچوب روش‌شناختی عمیقاًرابطه‌ای از برنامه‌ریزی فضایی به مثابه انتظامی همکاری‌رشته‌ای می‌پردازیم.

1. structural-institutional context

2. planning position

۳ برنامه‌ریزی فضایی انتظامی تجویزی و مداخله‌گر است و همچون علوم انسانی و اجتماعی تنها به توصیف چپستی نمی‌پردازد بلکه بر چگونگی عمل و کاربست برنامه‌ریزی نیز دلالت دارد.

۶. نتیجه

هستی‌شناسی مسطح فلسفه‌ای عمیقاً رابطه‌ای، و مبتنی بر فرض‌های پیچیدگی، پویایی، عدم قطعیت، و به‌هم‌پیوستگی تمامی جنبه‌های جهان هستی است. این فلسفه با رد دیدگاه‌های سلسله‌مراتبی/ذات‌گرا/دوگانه‌انگار و هرگونه تعریف ذات‌گرایانه از موجودیت‌هایی مانند سوژه و ابژه، مبتنی بر اولویت هستی‌شناختی «میدان‌های عمیقاً رابطه‌ای یا شبکه‌ای مسطح» است. یعنی «واقعیت» و هر «موجودیتی» به‌صورت «شبکه‌ای از کنشگران شبکه‌ای به‌هم‌پیوسته در یک سطح هستی‌شناختی تکینه» مفهوم‌پردازی می‌شود. دانش/شناخت از منظر هستی‌شناسی مسطح امری عمیقاً رابطه‌ای است.

طبق آموزه‌های این دیدگاه، هم مقوله‌های کلی «واقعیت» و «دانش/شناخت»، هم «دانش/شناخت یک عامل یا سوژه»، و هم «دانش/شناخت‌های عاملان گوناگون» در حین تفاوت، امری عمیقاً رابطه‌مند، درهم‌تنیده و بستمندند. در همین راستا و با توجه به استدلال‌های مبتنی بر دو گزاره کلیدی این مقاله، بازاندیشی عمیقاً رابطه‌ای دانش/شناخت بر اساس هستی‌شناسی مسطح، مستلزم بازتعریف عمیقاً رابطه‌ای سوژه، بازتعریف عمیقاً رابطه‌ای ابژه مورد مطالعه، بازتعریف روابط سوژه-ابژه و واسطه‌های فرضی مابین آن‌ها، و توجه به بستمندی هرکدام از این موارد است. از دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح، «سوژه/عاملیت» یک امر «درهم‌تنیده فردی-جمعی» است. «سوژه یا عاملیت فردی» خود بر ایند ذهنیت خودآگاه فردی (قوه بازاندیشی آگاهانه) و واسطه‌هایی است که به‌صورت ناخودآگاه فرایند شناخت از ابژه بیرونی را متأثر می‌کنند. این واسطه‌ها شامل واسطه‌های ناخودآگاه جمعی (مانند هنجارهای فرهنگی و گفتمانی) و واسطه‌های ناخودآگاه فردی (مانند ویژگی‌های بدنی یا روان‌تنی) است.

بنابراین دانش/شناخت دارای ماهیتی چندگانه و ناهمگن، واسطه‌مند، آمیخته با قضاوت‌های ارزشی، و بستمند است. از این دیدگاه نه دانش مطلق تکینه وجود دارد و نه دانش‌های نسبی مجزا و چندپاره؛ بلکه دانش/شناخت امری درهم‌تنیده است و حوزه‌های دانشی به‌هم‌پیوسته‌اند. دانش/شناخت‌ها از موضوعی خاص (مانند عدالت، آزادی، جنسیت) را نمی‌توان از جهت حقیقت و کذب مقایسه نمود، بلکه تنها از جهت شدت رابطه‌مندی یا

قدرت شبکه‌ای‌شان قیاس‌پذیرند و از این حیث قدرت یا ضعف می‌یابند. دانش/شناخت هم منشأ ذهنی دارد و هم بدنمند، هم منشأ ساجکتیو/درونی دارد و هم آبجکتیو/بیرونی، هم منشأ ایده‌ای دارد و هم مادی، هم منشأ اجتماعی/جامعه‌ای دارد و هم فردی، هم منشأ ناخودآگاه دارد و هم خودآگاه. حدود دانش/شناخت نیز غیرقطعی، پویا و پیشابندی است. روش‌شناسی چنین شناختی، مفهوم‌پردازی عمیقاً رابطه‌ای ابعاد مذکور با بسط «پروگرام‌های همبندی/چینشی عام» است. در این پروگرام‌ها، سوژه یا عاملیت، ابژه مورد مطالعه، نحوه رابطه‌مندی سوژه-ابژه، و بسترمندی آن‌ها، به شیوه‌ای عمیقاً رابطه‌ای سرهمبندی می‌شود. این چارچوب روش‌شناختی را می‌توان در هر حوزه دانشی به صورت عام بسط داد، که با به‌کارگیری آن در بستری خاص دانش بسترمند حاصل می‌شود.

بازاندیشی دانش از منظر هستی‌شناسی مسطح به شیوه‌های متعددی می‌تواند به غنای محتوایی و روشی دانش در انتظام‌های گوناگون کمک کند. به‌کارگیری این دیدگاه می‌تواند با تکیه بر پایه‌های فلسفی و به‌صورتی روش‌مند، انتظام‌های تکرشته‌ای را به‌سوی همکاری‌رشتگی و انتظام‌های همکاری‌رشته‌ای را به‌سوی فرارشتگی رهنمون شود. بدین ترتیب طیف گسترده‌ای از علوم (مانند روان‌شناسی، علوم شناختی، جامعه‌شناسی، سیاست، اقتصاد، محیط‌زیست، زیست‌شناسی و امثالهم) به شیوه‌ای سیستماتیک به هم پیوند می‌یابند و پژوهشگران این حوزه‌ها می‌توانند به بازسازماندهی و چینش روابط بین آن‌ها کمک کنند. همچنین این دیدگاه قابلیت‌های متعددی برای گشودن افق‌های نوین دانشی در انتظام‌های مختلف دارد. برای مثال، این چارچوب دانشی با «بازتعریف عمیقاً رابطه‌ای سوژه/عاملیت» و «تأکید بر واسطه‌های شناختی مابین سوژه-ابژه»، روش‌مندانه باب ورود نوروساینس و علوم شناختی (که در دوران کنونی به‌مثابه انقلابی در مفهوم‌پردازی دانش مطرح است) را به تمامی انتظام‌ها می‌گشاید و بدین ترتیب بر غنای نظری آن‌ها می‌افزاید. به‌عنوان نمونه‌ای دیگر، این دیدگاه با رد تصلب و شی‌انگاری قدرت، قدرت را به صورت «شبکه‌ای از روابط و موجودیت‌های شبکه‌ای» بازتعریف می‌کند و تابعی از «شدت رابطه‌مندی» آن‌ها می‌داند. بنابراین تمامی موجودیت‌ها را دارای میزانی از قدرت در نظر می‌گیرد و به طور ضمنی نشان‌دهنده راه‌وروش تقویت تدریجی قدرت عاملان

ناهمگن است. چنین بازتعریفی از قدرت، می‌تواند محتوای رشته‌هایی مانند سیاست، اقتصاد، جامعه‌شناسی، و حتی محیط زیست را دستخوش تحولی اساسی نماید و به یکدیگر بپیوندد.

چارچوب شناختی عمیقاً رابطه‌ای در تمامی حوزه‌های دانشی، از علوم انسانی و اجتماعی (علوم بنیادی) که با درک و توصیف چستی پدیده‌ها سروکار دارند تا هنر و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری عمومی (علوم کاربردی) که به تجویز و مداخله در محیط واقعی می‌پردازند، قابل بسط و به‌کارگیری است. این چارچوب به‌طور سیستماتیک نشان می‌دهد پدیده‌هایی مانند فقر یا چالش‌های محیط‌زیستی یا جنبش‌های مدنی، دارای ابعاد چندگانه و درهم‌تنیده جمعی (ساختاری-نهادی و گفتمانی)، فردی (خودگاه و ناخودگاه ذهنی و بدنمند) و اقلیمی و بیوفیزیکی اند که باید در ارتباط با یکدیگر درک شوند. چنین چارچوبی در تحلیل تمامی سطوح خرد، میانه و کلان، از بررسی یک موجودیت تا رویدادها و جنبش‌های اجتماعی و روندهای کلان جهانی قابل بسط و به‌کارگیری است. بنابراین، با استفاده از این چارچوب دانشی می‌توان هم به شناخت جامع و یکپارچه ابعاد به‌هم‌پیوسته مفاهیم، موجودیت‌ها، رویدادها، و عرصه‌های مورد مداخله دست یافت، و هم به تعیین حوزه‌های اقدام و سیاست‌گذاری‌های چندجانبه برای مواجهه با مسائل آن‌ها پرداخت. برای درک بهتر مباحث این مقاله، مثالی عینی از برخی دلالت‌ها و نحوه تأثیرگذاری دیدگاه عمیقاً رابطه‌ای هستی‌شناسی مسطح بر دانش (توصیفی) برنامه‌ریزی فضایی طرح شد. در ادامه سلسله‌نوشتارهای خود پیرامون این دیدگاه، در مقاله آتی به‌طور خاص به تدوین یک چارچوب روش‌شناختی عمیقاً رابطه‌ای از برنامه‌ریزی فضایی به مثابه انتظامی همکاری رشته‌ای می‌پردازیم.

تضاد منافع

این مقاله، دومین مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده نخست با موضوع «بازاندیشی رابطه‌ای آموزش برنامه‌ریزی فضایی بر مبنای هستی‌شناسی مسطح» به راهنمایی نویسنده دوم است. هیچ‌گونه تضاد منفعی از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

منابع

ابراهیمی کوشک مهدی، سمیه؛ آهنچیان، محمدرضا؛ و حسینقلی زاده، رضوان (۱۴۰۰). ارزیابی نظریه‌پردازی در مطالعات مدیریت آموزشی بر اساس معیارهای بین‌رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۳(۴)، ۳۰-۱. doi: 10.22035/isih.2021.374

انصاری، ثمین؛ و پرتوی، پروین (۱۳۹۷). تبیین زمینه‌ها و اصول پسا‌ساختارگرایی در برنامه‌ریزی شهری. نشریه معماری و شهرسازی ایران، ۹(۱۶)، ۲۱۶-۱۹۵. doi: 10.30475/isau.2019.87942

بابادی، امین؛ شعبانی ورکی، بختیار؛ امین خندقی، مقصود؛ و کرمی، مرتضی (۱۳۹۷). تعهدات فرارشته‌ای در برنامه درسی دانشگاهی. دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی، ۶(۱۲)، ۴۲-۵.

بحرینی، حسین؛ و فلاح‌منشادی، الهام (۱۳۹۴). تحلیلی بر شباهت‌ها و تفاوت‌های محتوای آموزشی شهرسازی در ایران با سایر کشورها با تأکید بر مقطع کارشناسی. فصلنامه آموزش مهندسی ایران، ۱۷(۶۸)، ۱۳۸-۱۲۷. doi: 10.22047/ijee.2016.12054

پاریاد، رحمان؛ و معروفی، یحیی (۱۳۹۳). یگانگی معرفت و علوم انسانی؛ رویکردی بین‌رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۶(۴)، ۱۸-۱. doi: 10.7508/isih.2014.24.001

پورجعفر، محمدرضا؛ شاه‌حسینی، گلاره؛ و آهنی، سمیه (۱۳۹۵، ۹-۷ دی). فراتحلیلی بر چالش‌های ساختاری-نهادی نظام آموزش شهرسازی در ایران. چهارمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

دانشپور، زهره عبدی (۱۳۸۷). درآمدی بر نظریه‌های برنامه‌ریزی با تأکید ویژه بر برنامه‌ریزی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

دانشپور، زهره عبدی (۱۳۹۲). گفت‌وگو با زهره عبدی دانشپور. در: غمامی، مجید. بررسی وضعیت شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران (صص. ۱۶۶-۱۵۱). تهران: نشر افروند.

رابرتسون، رابین (۱۴۰۰). یونگ‌شناسی کاربردی (مترجم: ساره سرگلزایی). تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ زندگی.

سیدی‌فرد، سیدعلی (۱۴۰۰). در باب روش علمی و دانش اجتماعی. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۱(۷)، ۹۶-۷۵. doi: 10.30465/crtls.2021.37724.2325

شجاعیان، محمد؛ و طاهری، محمدرضا (۱۳۹۸). بررسی انتقادی کتاب فلسفه علوم اجتماعی: روش‌ها، آرمان‌ها، و سیاست‌های پژوهش اجتماعی. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۲(۱)، ۱۷۰-۱۵۵. doi: 10.30465/crtls.2022.36854.2276

شریف‌زادگان، محمدحسین (۱۳۹۴، ۲۵-۲۴ آذر). چالش‌های آموزش برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران. نخستین همایش ملی آموزش شهرسازی در ایران، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

شریف‌زادگان، محمدحسین؛ و ملک‌پوراصل، بهزاد (۱۳۹۵). شکل‌بندی آرمان برنامه‌ریزی: خوانشی لکانی از فرایند آموزش برنامه‌ریزی و هویت برنامه‌ریز. هنرهای زیبا، ۲۱(۲)، ۱۸-۵. doi: 10.22059/jfaup.2016.60157

شریف‌زاده، رحمان (۱۴۰۰). سیاست هستی‌شناسانه در جهان‌های چندگانه نقد و بررسی کتاب *After Method: Mess in Social Science Research* (پساروش؛ آشفتگی در پژوهش علوم اجتماعی). پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۱(۷)، ۱۴۱-۱۱۹. doi: 10.30465/crtls.2021.35564.2191

صراف، مظفر (۱۳۹۴، ۲۵-۲۴ آذر). آموزش‌شناسی (پداگوژی) برنامه‌ریزان شهری برای بازآفرینی شهر پایدار: به سوی دانشگاه بی‌حصار و آموزش اجتماع‌محور. نخستین همایش ملی آموزش شهرسازی در ایران، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۴). متدولوژی حقوق بین‌المللی. پژوهش حقوق و سیاست، ۱۵ و ۱۶، ۱۹-۷. طالبی، زینب؛ فرح، حبیب؛ و اعتصام، ایرج (۱۳۹۶). جایگاه علوم اجتماعی در آموزش رشته شهرسازی؛ تحولات و چالش‌های پیش رو. فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد واحد شوشتر، ۱۱(۴)، ۳۷۴-۳۵۱.

فاضلی، نعمت‌اله؛ و کوشکی، فاطمه (۱۳۹۵). رشته‌ای، بینارشته‌ای و پسارشته‌ای؛ تغییر الگوهای رشته‌ای در زبان‌شناسی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۹(۱)، ۲۴-۱. doi: 10.22035/isih.2017.243

فرج‌زاده، محمد؛ و سرمدی، محمدرضا (۱۳۹۸). مطالعه و تحلیل ماهیت، اصول، حدود، انواع و منابع معرفت‌شناسی. فصلنامه پژوهش‌های اعتقادی-کلامی، ۹(۳۵)، ۲۲۶-۱۹۵.

لوفور، هانری (۱۳۹۷). تولید فضا (مترجم: محمود عبدالله‌زاده). تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.

موسوی خورشیدی، راضیه؛ و شریف‌زادگان، محمدحسین (۱۴۰۲). هستی‌شناسی مسطح، فلسفه‌ای برای پژوهش‌ها و تصمیم‌سازی‌های همکاری‌رشته‌ای در دوران کنونی؛ گامی به سوی فرارشتگی. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۵(۳)، ۳۷-۵. doi: 10.22035/isih.2023.5036.4858

نبوی، سید عبدالامیر (۱۳۹۵). مطالعات میان‌رشته‌ای و تکثر روش‌شناختی: برخی ملاحظات و پیشنهادها. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۸(۲)، ۷۴-۵۷. doi: 10.22035/isih.2016.216

نجاریان، پروانه (۱۳۹۵). تبیین ویژگی‌های فلسفی نظریه پیچیدگی و استلزامات آن در برنامه‌درسی. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۸(۴)، ۱۳۷-۱۰۵. doi: 10.22035/isih.2016.231

- Alexander, E. R. (1994). To plan or not to plan, that is the question: Transaction cost theory and its implications for planning. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 21(3), 341–352. doi: 10.1068/b210341
- Alexander, E. R. (1998). Planning and implementation: Coordinative planning in practice. *International Planning Studies*, 3(3), 303–320. doi: 10.1080/13563479808721716
- Alexander, E. R. (2000). Rationality revisited: Planning paradigms in a post-postmodernist perspective. *Journal of Planning Education and Research*, 19(3), 242–256. doi: 10.1177/0739456x0001900303
- Alexander, E. R. (2002). The public interest in planning: From legitimation to substantive plan Evaluation. *Planning Theory*, 1(3), 226–249. doi: 10.1177/147309520200100303
- Alexander, E. R. (2015). There is no planning—only planning practices: Notes for spatial planning theories. *Planning Theory*, 15(1), 91–103. doi: 10.1177/1473095215594617
- Archer, M. S. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/cbo9780511557675
- Archer, M. S. (2010). Morphogenesis versus structuration: On combining structure and action. *The British journal of sociology*, 61 (1), 225–252. doi: 10.1111/j.1468-4446.2009.01245.x
- Archer, M. S. (2013). Collective reflexivity: A relational case for it. In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues* (pp. 145–161). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_9
- Archer, M. S. (2020). The morphogenetic approach; critical realism's explanatory framework approach. In P. Róna, Zsolnai, L. (Ed.), *Agency and causal explanation in economics* (pp. 137–150). Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-030-26114-6_9
- Ash, J. (2020). Flat ontology and geography. *Dialogues in Human Geography*, 10(3), 345–366. doi: 10.1177/2043820620940052
- Beunen, R., Duineveld, M., & Van Assche, K. (2021). Flat ontology and evolving governance: Consequences for planning theory and practice. *disP-The Planning Review*, 57(2), 112–123. doi: 10.1080/02513625.2021.1981017
- Bhaskar, R. (1978). *A realist theory of science*. New York: Harvester Press.
- Bhaskar, R. (1998). *The possibility of naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. London: Psychology Press.
- Blaikie, N. (2000). *Designing social research*. Cambridge: Polity Press.
- Blaikie, N. (2003). *Analyzing quantitative data; from description to explanation*. London: SAGE. doi:10.4135/9781849208604

- Boelens, L. (2021). A flat ontology in spatial planning. *disP - The Planning Review*, 57(2), 4-15. doi: 10.1080/02513625.2021.1981006
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511812507
- Brassier, R. (2015). Deleveling: Against 'flat ontologies', In Channa van Dijk et al. *Under Influence - Philosophical Festival Drift*, (pp. 64-80). UK: Omnia.
- Burkitt, I. (2016). Relational agency: Relational sociology, agency and interaction. *European Journal of Social Theory*, 19(3), 322-339. doi: 10.1177/1368431015591426
- Callard, F. (2003). The taming of psychoanalysis in geography. *Social and Cultural Geography*, 4(3), 295-312. doi: 10.1080/14649360309071
- Chilisa, B., Kawulich, B. (2012). Selecting a research approach: Paradigm, methodology and methods. In C. Wagner, Kawulich, C. & Garner, M. *Doing Social Research; A Global Context* (pp. 51-61). Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Coole, D. & Frost, S. (2010). Introducing the new materialisms. In Coole, D. & Frost, S. (eds), *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics* (pp. 1-44). Durham: Duke University Press. doi:10.2307/j.ctv11cw2wk.4
- Crossley, N. (2011). *Towards relational sociology*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203887066
- Davoudi, S., & Strange, I. (2009). *Conceptions of space and place in strategic spatial planning*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203886502
- DeLanda, M. (2006). Deleuzian social ontology and assemblage theory. In M. Fuglsang, Sorensen, B. M. (Ed.), *Deleuze and the Social* (pp. 250-266). Edinburgh: Edinburgh University Press. doi: 10.3366/edinburgh/9780748620920.003.0013
- DeLanda, M. (2016). *Assemblage theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press. doi: 10.1515/9781474413640
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dépelteau, F. (2013). What is the direction of the "relational turn"? In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues* (pp. 163-185) New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_10
- Dewey, J., & Bentley, A. F. (1945). A terminology for knowings and knowns. *The Journal of Philosophy*, 42(9), 225-247. doi: 10.2307/2019897
- Dewey, J., & Bentley, A. F. (1946). Interaction and transaction. *The Journal of Philosophy*, 43(19), 505-517. doi: 10.2307/2019771

- Dixon, D. P., & Jones III, J. P. (2004). Poststructuralism. In N. C. J. James S. Duncan, Richard H. Schein (Ed.), *A companion to cultural geography* (pp. 79-107). Oxford: Blackwell. doi: 10.1002/9780470996515.ch7
- Doel, M. & Clarke, D. (2011). Gilles Deleuze. In P. Hubbard and Kitchin, R. (Ed.), *Key Thinkers on Space and Place* (pp. 141-147). London: SAGE.
- Donati, P. (2011). *Relational sociology: A new paradigm for the social sciences*. New York; London: Routledg. doi: 10.4324/9780203860281
- Elder-Vass, D. (2010). *The causal power of social structures; emergence, structure and agency*. London: Cambridge University Press. doi: 10.1017/cbo9780511761720
- Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a relational sociology. *American Journal of Sociology*, 103(2), 281–317. doi: 10.1086/231209
- Fairclough, N. (2010). A dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research. In R. Wodak, & Meyer, M. (Ed.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 162-186). London: SAGE.
- Fleetwood, S. (2008). Structure, institution, agency, habit, and reflexive deliberation. *Journal of Institutional Economics*, 4(2), 183–203. doi: 10.1017/s1744137408000957
- Foucault, M. (1986). *The history of sexuality* (R. Hurley, Trans.). New York: Pantheon Books.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1989). *The theory of communicative action*. Cambridge: Polity.
- Hay, C. (2002). *Political analysis; a critical introduction*. New York: PALGRAVE. doi: 10.1007/978-0-230-62911-0
- Healy, P. (2006). *Urban Complexity and Spatial Strategies: Towards a Relational Planning for Our Times*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203099414
- Holloway, L. (2011). Donna Haraway. In P. Hubbard & Kitchin (Ed.), *Key Thinkers on Space and Place* (pp. 219-226). London: SAGE.
- Hubbard, P., & Kitchin, R. (2011). Introduction. In P. Hubbard, Kitchin, R. (Ed.), *Key thinkers on space and place* (pp. 1-17). California; London: SAGE Publications. doi: 10.1111/j.1745-5871.2013.00756.x
- Jessop, B. (2001). Institutional re(turns) and the strategic-relational approach. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 33(7), 1213-1235. doi: 10.1068/a32183
- Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475. doi: 10.1257/000282803322655392

- Kraus, B. (2019). Relational constructivism and relational social work. In S. Webb (Ed.), *The Handbook of Critical Social Work* (pp. 93-104). New York: Routledge. doi: 10.4324/9781351264402-9
- Kuchuck, S. (2014). Relational psychoanalysis. In Leeming, D.A. (Ed.), *Encyclopedia of psychology and religion* (pp. 1488-1490). Boston: Springer. doi: 10.1007/978-1-4614-6086-2_566
- Kurath, M., Maskamp, M., Paulos, J. & Ruegg, J. (2017). *Relational planning: tracing artefacts, agency and practices*. Cham: Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-3-319-60462-6
- Latour, B. (1986). The powers of association. In J. Law (Ed.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* (pp. 264-280). Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network theory*. Oxford; New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oso/9780199256044.001.0001
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (N. Donaldson-Smith, Trans.). Oxford: Basil Blackwell. (Original work published 1974)
- Lorimer, H. (2005). Cultural geography: The busyness of being more-than-representational'. *Progress in Human Geography*, 29(1), 83-94. doi: 10.1191/0309132505ph531pr
- Lorimer, H. (2011). Tim Ingold, In P. Hubbard & Kitchin (Ed.), *R. Key Thinkers on Space and Place* (pp. 249-256). London: SAGE.
- Mannheim, K. (1936). *Ideology and utopia*. New York: Routledge and Kegan Paul.
- Marston, S. A., Woodward, K., & Jones, J. P. (2007). Flattening ontologies of globalization: The Nollywood case. *Globalizations*, 4(1), 45-63. doi: 10.1080/14747730701245608
- McCormack, D. P. (2005). Diagramming practice and performance. *Environment and Planning D: Society and Space*, 23(1), 119-147. doi: 10.1068/d51j
- McCormack, D. P. (2008). Geographies for moving bodies: Thinking, dancing, spaces. *Geography Compass*, 2(6), 1822-1836. doi: 10.1111/j.1749-8198.2008.00159.x
- McDowell, L. (2004). Masculinity, identity and labor market change: Some reflections on the implications of thinking relationally about difference and the politics of inclusion. *Geografiska Annaler*, B(86), 45-56. doi: 10.1111/j.0435-3684.2004.00153.x
- McDowell, L. (2006). Reconfigurations of gender and class relations: Class differences, class condescension and the changing place of class relations. *Antipode*, 38(4), 825-850. doi: 10.1111/j.1467-8330.2006.00478.x
- McDowell, L. (2008). Thinking through class and gender in the context of working class studies. *Antipode*, 40(1), 20-24. doi: 10.1111/j.1467-8330.2008.00569.x

- McFarlane, C. (2013). Relational sociology, theoretical inhumanism, and the problem of the nonhuman. In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues* (pp. 45-66). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652.0006
- Natarajan, L. (2015). Socio-spatial learning: A case study of community knowledge in participatory spatial planning. *Progress in Planning*, 111, 1-23. doi: 10.1016/j.progress.2015.06.002
- Nieuwenhuis, J., & Brigitte, S. (2012). Qualitative research. In C. Wagner, Kawulich, C. & Garner, M. (Ed.), *Doing Social Research; A Global Context* (pp. 124-139). Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Ostrom, E. (2005). *Understanding institutional diversity*. Princeton: Princeton University Press. doi: 10.1515/9781400831739
- Pleasants, N. (1999). *Wittgenstein and the idea of a critical social theory: A critique of Giddens, Habermas and Bhaskar*. London; New York: Routledge. doi: 10.4324/9780203056059-5
- Powell, C. (2013). Radical relationism: A proposal. In C. Powell, Dépelteau, F. (Ed.), *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues* (pp. 187-207). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_11
- Powell, C., & Dépelteau, F. (2013). Introduction. In C. Powell, F. Dépelteau (Ed.), *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues* (pp. 1-12). New York: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9781137342652_1
- Roberts, J. M. (2001). Realistic spatial abstraction? marxist observations of a claim within critical realist geography. *Progress in Human Geography*, 25(4), 545-567. doi: 10.1191/030913201682688931
- Roberts, T. (2012). From 'new materialism' to 'machinic assemblage': Agency and affect in IKEA. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 44(10), 2512-2529. doi: 10.1068/a44692
- Robertson, R. (1992). *Beginners guide to Jungian psychology*. Florida: Nicolas-Hays.
- Roe, E.J. (2010). Ethics and the non-human: The matterings of animal sentience in the meat industry. In B. Anderson, & Harrison, P. (Ed.), *Taking-place: Non-Representational Theories and Geography* (pp. 261-280). New York: Ashgate.
- Rovelli, C. (1996). Relational quantum mechanics. *International Journal of Theoretical Physics*, 35(8), 1637-1678. doi: 10.1007/bf02302261
- Salet, W. (2012). The authenticity of spatial planning knowledge. *European Planning Studies*, 22(2), 293-305. doi: 10.1080/09654313.2012.741567
- Sil, R. (2000). The foundations of eclecticism: The epistemological status of agency, culture, and structure in social theory. *Journal of Theoretical Politics*, 12 (3), 353-387. doi: 10.1177/0951692800012003005

- Simpson, P. (2021). *Non-representational theory*. Oxon; New York: Routledge. doi: 10.4324/9781315148007
- Smith, R. G. (2003). Baudrillard's nonrepresentational theory: Burn the signs and journey without maps. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21 (1), 67-84. doi: 10.1068/d280t
- Teitz, M. (2007). Planning and the new institutionalisms. In N. Verma, and Tiesdell, S. *Institutions and Planning* (pp. 17-36.), UK: Emerald.
- Thrift, N. (1996). *Spatial formations*. London: SAGE. doi: 10.4135/9781446222362
- Thrift, N. (2007). *Non-representational theory: Space, politics, affect*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203946565
- Vandenbergh, F. (1999). The real is relational: An epistemological analysis of Pierre Bourdieu's generative structuralism. *Sociological Theory*, 17(1), 32-77. doi: 10.1111/0735-2751.00064
- Wagner, C., Kawulich, B., & Garner, M. (2012). Glossary. In C. Wagner, Kawulich, C. & Garner, M. (Ed.), *Doing Social Research; A Global Context* (pp. 268-275). Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Warf, B. (2011). Nigel Thrift, In P. Hubbard & Kitchin, R. *Key Thinkers on Space and Place* (pp. 407-413). London: SAGE.
- Webb, S. A. (2019). Introduction. In Webb, S. A. (Ed.), *The Routledge Handbook of Critical Social Work* (pp. xxx- xlv). New York: Routledge.
- Webster, C. (2005). Diversifying the Institutions of Local Planning. *Economic Affairs*, 25 (4), 4-10. doi: 10.1111/j.1468-0270.2005.00581.x
- Wellman, B. & Berkowitz, S. D. (1997). Introduction: Studying social structures. In B. Wellman & Berkowitz S. D. (Ed.), *Social Structures; A Network Approach* (pp. 1-14). UK: Emerald.
- Williamson, O. (2000). The new institutional economics: Taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595-613. doi: 10.1257/jel.38.3.595
- Woodward, K., Dixon, D. & Jones, J (2009). Poststructuralism/poststructuralist geographies. In R. Kitchen, & Thrift, N. (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 396-407). Oxford: Elsevier. doi: 10.1016/b978-008044910-4.00727-6

